

RECENSIONS

Gary B. BLUMENSHINE, *Liber Alcuini contra haeresim Felicis*. Edition with Introduction (Studi e testi 285), Ciutat del Vaticà 1980, 109 pp. i cinc reproduccions fotogràfiques.

En l'edició d'aquesta obra d'Alcuí contra Feliu d'Urgell cal considerar, ultra els complements [introducció (9-54), bibliografia i índexs (100-109)], els tres plans o estrats que són distingibles en el cos de l'obra: la doctrina del bisbe d'Urgell, la impugnació que en aquest llibre en fa Alcuí i el text ofert per l'editor. Dissortadament, res en les pàgines d'Alcuí no ens permet de saber allò que realment ensenyava Feliu, car tot allò que el seu contradictor li atribueix no ocupa més d'un parell de línies («... asserens Christum Iesum deo patri uerum non esse filium, nec proprium sed adoptium...», 55, lín. 15-16; i «... negant eam [la verge Maria] uere filii dei esse genetricem sed cuiusdam adoptiui filii...», 55, lín. 22-23); sobre aquesta base tan soma Alcuí munta una refutació assentada en l'equiparació pura i simple de la doctrina de Feliu d'Urgell amb la de Nestori, de manera que tot el llibre es redueix a una rècula de textos patristics que reafirmen d'una o altra manera la unitat personal de Jesús, Déu i home. En aquest sentit, el mètode expositiu d'Alcuí contrasta amb l'emprat per Agobard de Lió, el qual tingué l'encert de transcriure llargues frases de les pàgines pòstumes, en les quals Feliu d'Urgell donava la darrera versió del seu pensament. El tractat *Adversum dogma Felicis* d'Agobard acaba d'ésser reeditat per L. Van Acker dins el «Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis LII» i esperem d'ocupar-nos-en en el segon volum d'aquest ARXIU. La manca, doncs, de referència fidedigna a uns textos que pretenia de contradir lleva gairebé tota importància històrica a l'obra d'Alcuí, la qual es redueix a permetre'ns de saber la forma com aquest autor es pensava haver refutat Feliu d'Urgell els anys 797-798.

En el treball de l'editor cal distingir tres elements: els principis d'edició, la correcció del text i l'aparat crític. Blumenshine afirma que la seva edició ha seguit l'únic manuscrit tan fidelment com li ha estat possible i la comparació de les pàgines reproduïdes fotogràficament en les làmines amb la corresponent transcripció no sols ens n'ha confirmat la fidelitat gairebé absoluta, ans encara ens porta a preguntar-nos si el títol més encertat del llibre no hauria estat el de *Transcripció literal de la còpia del «Liber Alcuini contra haeresim Felicis» conservada en el Vat., Pal. lat. 290*; d'aquesta manera el lector hauria estat preparat a trobar en el text (i no en l'aparat crític) tota una frase com la que pot llegir en la pàgina 59, línies 24-27 i és versió desestimada de la que es troba en les anteriors línies 20-24. En canvi, admès el principi de la introducció de paraules entre parèntesis angulars quan la correcció del text ho demana (49 i 53, principi aplicat en ocasions diverses, quatre si no m'erro només en les pp. 81 i 82), em pregunto si la lectura de la pàgina 74, lín. 25 no hauria d'ésser «... qui te, <cum> nondum esses, ad imaginem creauit suam...», en comptes de «... qui te, nondum esses, ad imaginem creauit suam...»; i si a la pàgina 82, línia 16 no hauria de dir «... aut <ut> homo...» en comptes d'«... aut homo...». En virtut del mateix principi de transcripció materialment literal, trobem una sèrie de lectures clarament defectuoses des del punt de vista de la gramàtica, davant les quals, sense poder recórrer a l'original, el lector resta en el dubte de si es tracta d'errors d'impremta, car manca en l'aparat qualsevol indicació de quina hauria d'ésser la lectura correcta; la llista completa seria llarga: «... deifice simul et humanae...» (64, l. 16); «... in hunc oriente...» (65, l. 26); «... gloria unigeniti habeta...» (67, l. 15); «... diabolus...» (75, l. 24); «... testimonium perhibeo

deo meipso...» (75, l. 30-31); «... beatus Iohannis spiritu sancto plenus...» (77, l. 1). En algun cas, la transcripció unida a la puntuació donen autèntiques heretgies, sembla no atribuïbles ni a Feliu d'Urgell ni a Alcuí, ni al copista antic, com és ara aquesta: «... unigenitus dei minorem se, patrem confitetur...» (77, l. 12-13; tan fàcil que hauria estat d'escriure «unigenitus dei minorem se patre confitetur» i indicar en l'aparat crític que el manuscrit diu *patrem*).

L'aparat al qual m'acabo de referir és en aquest llibre un desplegament de possibilitats semiòtiques potser a l'abast de poques institucions ultra la Biblioteca i la impremta del Vaticà. En aquest punt, l'edició de Blumenshine pot servir com a paradigma de les moltes possibilitats amb les quals hom podria jugar, encara que la duresa de la realitat econòmica obligui a formes d'aparat crític molt més senzilles.

La llarga introducció resumeix els estudis sobre l'adopcianisme dels darrers decennis, sense, però, aportar res de nou. Però si tant des del punt de vista històric com del doctrinal la introducció de Blumenshine pot ésser considerada un bon estat de la qüestió d'allò que hom ha anat aportant per al coneixement d'aquell problema tan complicat fins als darrers anys, en altre aspecte l'autor demostra conèixer els plantejats que s'han fet entorn de les connotacions socials i polítiques de l'adopcianisme (20-24), problema entorn del qual es manté a la reserva. Potser caldria distingir entre les connotacions de la doctrina d'Elipand i de Feliu d'Urgell i les de la reacció oficial del poder polític en l'imperi carolingi i preguntar-se si l'adopcianisme no fou instrumentalitzat a fi de fer desaparèixer allò que podia recordar la pertinença a l'antic tronc visigòtic en els bisbats de la Narbonense i de la Tarraconense, substituïnt-ho per realitats gallicanes, les quals contribuirien a mantenir (per ben poc temps, almenys a Catalunya) la vinculació a l'imperi carolingi.

Josep PERARNAU

Cebrià BARAUT, *Documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, dins «Urgellia», 2 (1979), 7-145.

Aquesta monografia, equivalent a un llibre tot i haver estat editada dins el fascicle d'una revista, consta de tres parts ben diferenciades: estudi introductor (7-27), apèndix documental (en realitat cos central de l'escrit, 28-130) i índexs (131-145). La introducció ens informa tant del fons on són conservats els documents ara objecte d'atenció com dels instruments heurístics de què disposa l'Arxiu de la Catedral de la Seu d'Urgell a fi de posar-los a l'abast de l'interessat, i de les principals facetes que presenten a la consideració de l'estudiós, amb atenció particular als aspectes econòmic i paleogràfic. En el cos del treball, l'autor regesta els cent vuitanta-set instruments datables dels segles IX i X i publica in extenso els que no ho havien estat fins ara ni per altres investigadors (Pèire de Marca, Jaume Villanueva, Ferran Valls i Taberner, Ramon d'Abadal, Pere Pujol i Tubau, etc.) o per ell mateix, sobretot en *Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*, dins «Urgellia», 1 (1978), 11-182. Els índexs onomàstics, d'escrivans i toponímic, faciliten la utilització d'aquest material tan ric.

Prescindint ara del parell o tres de casos, en els quals el text publicat sembla defectuós, segurament per accidents d'impremta (vegeu els núms. 36, línies 4-6; 120, línies 16-17 i 25-26; i 152, lín. 18, sempre del text llatí), em voldria fixar en un detall que sembla haver passat desapercebut tant de l'autor d'aquesta compilació com d'Eduard Junyent i dels seus editors en l'obra paral·lela relativa a la catedral de Vic (hom pot veure en la secció de «Notícies bibliogràfiques» la fitxa del primer fascicle de

la recopilació vigatana). Em refereixo al fet que hom pot endevinar darrera els documents publicats unes mostres textuales de les quals devien disposar els escrivans que signen les actes públiques i que, tot i les variants, l'estudi de les quals segurament aportaria resultats no menyspreables per a la història de la cultura en el nostre país i per al coneixement de les seves línies de transmissió, potser no presentarien massa dificultats a ésser classificades i àdhuc qui sap si permetrien la reconstrucció aproximada dels llibres o quaderns de mostres dels quals disposaven, a la Seu d'Urgell o a Vic, els escrivans anteriors a l'any mil.

Sense cap pretensió d'ésser exhaustiu ni d'afirmar a priori identitat de cap mena entre les peces encapçalades pel mateix íncipit, el fet és que, tant a la Seu d'Urgell com a Vic trobem, després de la invocació del nom de Déu i de la presentació del o dels personatges protagonistes de l'acte, els formularis *Constat me* o alguna de les seves variants [*Constat nos* —o *Constet nos* a Vic (26) o *Constat nobis* (23, 24, 79) a la Seu d'Urgell]; *Per banc scripturam*, el més usat a Vic (cent vegades, sense comptar les variants), el qual no apareix a la Seu fins al núm. 78 i després és emprat, sense comptar les variants, vint-i-vuit vegades. Les variants són a Vic *Sicut per banc scripturam* (160), *Per banc cartam* (25, 30, 101, 106, 110, 137), *Per banc vinditione* (37, 59, 60) i *Per ista venditio* (82, 97). El darrer formulari comú és *Placuit animis meis*, usat cinc vegades a la Seu i quinze a Vic, variants incloses. A la Seu es troben dos altres formularis, els quals, si no m'erro, no han aparegut entre els cent seixanta primers documents publicats en l'aplec vigatà: *Certum quidem (et) manifestum est* (vint vegades), ultra les variants *Certum est* (29) i *Manifestum est* (30, 147, 176); l'altre formulari és *Mandavit nobis*, emprat en sis ocasions.

La situació exposada en les línies anteriors, ultra les incitacions a recercar entorn de les recopilacions de mostres, a les quals ja ens hem referit, i a llur origen (franc? visigòtic?), sembla tenir interès per a d'altres punts, dos dels quals voldríem indicar de forma explícita: la individuació del formulari seguit segurament ajudaria a refer textos conservats només de forma parcial; en aquest sentit, em pregunto si Vic 42, escrit, segons els editors, en pergamí mancat de la seva part superior, no es podria completar a base de Vic 15; la part conservada del primer permet de suposar que seguia un formulari *Per banc scripturam* de característiques molt semblants a les del darrerament esmentat. L'altra hipòtesi de treball és la de si no contribuiria a una edició encara més plenament satisfactòria d'aquests textos el fet de reconstruir les diverses parts o apartats dels quals constava la mostra seguida per l'escrivà, amb la conseqüència d'emprar majúscules al començament de cada part i punt al seu final.

Les consideracions anteriors demostren que la publicació del riquíssim material dels segles anteriors a l'any mil no és sols una gran i gairebé inestimable aportació en ella mateixa, ans encara permet d'enriquir els coneixements que tenim d'altres camps, també del relatiu als textos catalans antics.

Josep PERARNAU

Salvador ALAVEDRA, *Les ares d'altar de Sant Pere de Terrassa - Ègara*. Volum I. *Les ares*, Terrassa 1979, 418 pp. Volum II. *Inventari de les ares*, Terrassa 1979, 280 pp.

Els dos volums que presentem al lector, d'una dignitat material dissortadament desacostumada, són el resultat de molts anys de treball entorn de les dues ares d'altar amb inscripcions conservades a Terrassa (la de sant Pere i la de santa Maria) i un recull de notícies sobre les altres dues ares terrassenques dissortadament perdudes (la de sant Miquel i la de la cripta de sant Celoni) i sobre les altres ares amb inscripcions

esparses per tot Catalunya. Les quatre de Terrassa són estudiades en el volum primer i les altres catalanes en el segon:

L'autor, el qual es confessa un afeccionat (37) i de formació gairebé autodidacta (11), qualifica el seu treball com a divulgació (52) i ens dóna dues referències: la primera és la d'haver-lo emprès com a ampliació de l'article sobre el tema de les ja esmentades ares de Terrassa publicat per Alexandre Olivari l'any 1966 dins la *Miscellanea Liturgica in onore di S. Em. il cardinale Giacomo Lercaro* II, 1045-1051 (193); la segona, la d'ésser una part d'una obra més àmplia d'estudi dels noms i cognoms de persones de la contrada de Terrassa a través dels segles (34). Així sembla explicar-se el fet que, sense oblidar d'altres aspectes, com són (amb referència a l'ara de sant Pere) la descripció material (63), l'estudi de la seva col·locació primitiva (64-65), la distribució en sectors (66-67), allò que és el resultat més quantificable del treball de l'autor es trobi concentrat en les pàgines 213-221 (i 367-369, en relació a l'ara de santa Maria), les quals contenen les llistes de noms desxifrats, incomparablement més nombroses que les presentades per qualsevol dels seus predecessors.

Un altre resultat d'aquesta recerca tenaç és la presentació dels estrats de les inscripcions en làmines transparents superposades, les quals permeten al lector de fer-se una idea de les successives onades d'inscripcions (89-116), més que no pas les abundants i detallades fotografies esparses per tot el volum. Presenta un interès particular el capítol destinat a refer uns primers agrupaments de paraules (156-162).

En un moment determinat, l'autor sembla descobrir unes possibilitats que confesso no haver sabut veure explicitades en aquests volums. Em refereixo a aquella ocasió, en la qual, després d'haver indicat els tres noms gravats en temps més modern, diu que «gràcies a aquests detalls, hom podria intentar d'establir per a aquesta ara [de sant Pere] una base de datacions dels grafitos dins aquesta graduació d'estrats tan remarkable» (160). El crític no dubta que si l'autor hagués fet aquest esforç d'indicar la successió cronològica de les grafies, sempre dins del possible, hauria augmentat, per exemple, l'interès que ja té la secció de làmines amb les grafies que presenta cada lletra (135-152). Poques persones com l'autor deuen estar en aquest moment en condicions d'emprendre la tasca citada.

Entre els problemes que Salvador Alavedra no pot passar sense plantejar-se hi ha els dos connexos de l'autor i del sentit de les inscripcions. Ell no creu, d'una banda, que cadascú es pogués fer la incisió pel seu compte, ans afirma que les feien, gairebé sempre, uns callígrafs (70); i, pel que fa al sentit, tampoc no creu que totes aquestes inscripcions s'estampessin sobre el pla de l'ara, només en ocasions d'algunes consagracions i commemoracions (68), ans respondrien a la devoció de tenir el nom esculpit en l'altar, ni que sigui amb la intenció que el celebrant el recordés en la missa (68 i 124), devoció que possiblement s'accentuava en moments de perill de razzia o d'invasió alarb (69).

Arribats a aquest punt, no ens podem estar d'assenyalar un detall, que no hem vist tractat per l'autor: el de quins eren els cossos sants o les relíquies de cossos sants que eren coberts o cobertes per aquestes ares i en particular per la de sant Pere. La inscripció de sant Feliueta sembla indicativa de l'existència d'almenys relíquies molt personalitzades sota l'ara (52), com també ho és la presència de noms esgrafats (55). Sigui qui sigui el o els sants màrtirs les relíquies dels quals es trobessin sota les respectives ares, potser podríem aventurar la hipòtesi de treball que les inscripcions responien a devots que demanaven als clergues guardians de tenir llurs noms inscrits en el sepulcre del o dels màrtirs protectors.

Es explicable que el treball que un terrassenc ha pogut realitzar entorn d'unes ares conservades en la seva ciutat no l'hagi pogut repetir en totes i cada una de les pobla-

cions de Catalunya on es conserven tals ares. Per això, l'autor considera que el títol del vol. II seria el de *Recull, compilació ò aportació de dades per a un possible inventari de les ares d'altar amb grafits existents a Catalunya*. Per la mateixa raó, hom trobarà en aquestes pàgines una compilació de dades, antigues o noves, disposades gairebé en forma de fitxa, sobre totes les ares conservades a Catalunya, les Illes Balears i Andorra. Són les següents: les de sant Feliuet de Vilamilans, sant Fost de Campcentelles, santa Maria de l'Antiga o Santiga, sant Miquel del Fai, les de Terrassa, la de sant Martí de Montseny, la Pedra de Marata, la de Castellfollit del Boix, de sant Pere de Brunet, de sant Pere del Grau, de sant Pere de Casserres, sant Vicenç d'Obiols, santa Margarida de Sagàs, santa Maria de Sorba, sant Esteve de Castellet, sant Miquel d'Olèrdola, catedral de Girona, santa Maria de Banyoles, sant Sepulcre de la catedral de Girona, sant Pere de Juïgues, Roses, les tres d'Empúries, sant Pere de Roda, Palau de santa Eulàlia o Sardiaca, sant Joan de Belcaire, sant Marcel de Planès, santa Maria de Ripoll, sant Miquel de la Seu d'Urgell, sant Llorenç de Morunys, sant Salvador de la Vedella, santa Àgata de Clariana, Port de Manacor (Sa Carrotja), Son Peretó, es Fornàs de Torelló, sa Illa del Rei (Port de Maó), Fornells (cap des Port), Coves de Menorca, Ciutadella, santa Coloma d'Andorra, catedral d'Elna, sant Andreu de Sureda, sant Feliu d'Amunt, Pesillà de la Ribera, sant Julià de Torrelles, santa Maria d'Arles del Tec, sant Nazari de la Clusa, sant Miquel de Cuixà, Cornellà de Conflent i altar de Minerva a Saint-Rustique (Erau).

Cal certament felicitar l'autor per la feina realitzada, pels resultats obtinguts i per les possibilitats d'avançar cap a objectius cada vegada més rigorosos.

Josep PERARNAU

Lluís BATLLE I PRATS, *La Cultura a Girona de l'Edat Mitjana al Renaixement*, Girona 1979, 340 pp.

El n.º 7 de la Col·lecció de monografies de l'Institut d'Estudis Gironins aplega diversos treballs del dr. Lluís Batlle i Prats, ja publicats anteriorment, llevat d'un, que era inèdit. Coincidint amb l'homenatge que els investigadors catalans han fet a Lluís Batlle, l'Institut d'Estudis Gironins ha volgut reeditar l'estudi que Batlle havia publicat el 1947 sobre la biblioteca de la Catedral de Girona, que va inaugurar la col·lecció de monografies esmentades i que de fa temps era exhaurit. Aprofitant l'avinentesa, Batlle ha reunit diversos treballs de tema cultural, bo i precisant que són petites monografies sobre aspectes ben concrets: «estudiants, llibres i escola» (p. XIII). Un pròleg de Pere Bohigas precedeix el volum i orienta el lector sobre el valor de l'obra global de l'investigador gironí.

Ens trobem, per tant, davant un volum miscel·lani, centrat en alguns aspectes de la vida cultural a la Girona medieval i organitzat entorn de l'estudi sobre la biblioteca de la Seu, que és com l'eix de tot el llibre.

Un primer bloc de treballs el constitueixen *El capítol de Girona i els estudis generals*, publicat l'any 1936 en el tercer volum de l'*Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, i *Estudiantes gerundenses en los estudios generales*, que va sortir a «Hispania» el 1947. El primer treball estudia les disposicions preses pel bisbe i el capítol de Girona a l'esguard dels estudis i els capitulars que hi eren enviats. Recorda i torna a publicar la constitució del bisbe Guillem de Monells (1169-1175), ja assenyalada per Villanueva, amb la qual el bisbe esmentat i el capítol assignaven «cada mes un florí d'or a qualssevol dels canonges de l'església de Girona que anessin a les escoles» (p. 2). Aquesta

disposició és comparada amb altres de posteriors, i assenyaladament amb la constitució tarragonina de 1329, que obligava a totes les catedrals a tenir dos canonges estudiant dret o teologia. Finalment estudia les condicions que eren imposades als estudiants, la durada dels estudis, les ciutats on principalment anaven a estudi (Lleida, Montpeller, Tolosa del Llenguadoc, Bolonya i, més tard, Alcalà), i dóna una llista de nou personalitats eclesiàstiques gironines que foren pensionades pel capítol per causa d'estudis. A l'apèndix publica el decret de Guillem de Monells, la constitució tarragonina de 1329 i un certificat de Guerau Malet, rector de la Universitat de Tolosa, acreditant la presència del canonge gironí Pere de Perapertusa. *Estudiantes gerundenses en los estudios generales* completa el treball anterior, perquè aporta diverses dades documentals de peticions i concessions de les porcions canòniques previstes per als qui es decidien a estudiar, privilegis de les universitats que foren usufructuats per eclesiàstics gironins, condicions que els eren imposades i dades referents a dos doctorats conferits pel bisbe Joan Margarit a dos gironins, per privilegi papal especial. Amb documentació inèdita de l'arxiu del bisbat i altra ja publicada anteriorment, Batlle ofereix una llista de 78 gironins que estudiaren a Lleida (30), Montpeller (6), Tolosa (4), París, Bolonya, Perpinyà (2), Alcalà (1) i en estudis que no s'anomenen (31). Finalment tracta de Jaspert de Folcran i de les deixes que va fer als seus nebots perquè anessin a estudiar dret i comprassin els llibres que els fossin necessaris per a llurs estudis. En apèndix publica els privilegis concedits als estudiants de Montpeller per la Universitat i per Urbà V, els breus de Sixt IV encomanant a Margarit la llicència i el doctorat de dos gironins i el codicil testamentari de Jaspert de Folcran.

Un segon bloc de treballs, el més important, s'inicia amb l'*Inventari dels llibres de Berenguer d'Anglesola*, publicat el 1932 als «Estudis Universitaris Catalans». Repassa breument la biografia del bisbe esmentat i després dóna algunes notícies sobre la seva biblioteca: situació, manament del bisbe de fer-ne l'inventari, característiques del mateix i llibres més curiosos que s'hi troben. Finalment publica el text de l'inventari d'aquesta biblioteca —53 obres—, en la qual abunden els llibres jurídics. Després ve *La biblioteca de la Catedral de Gerona desde su origen hasta la imprenta*, que és la tesi doctoral del dr. Batlle. No es tracta de la publicació d'un inventari o catàleg, sinó de la història del dipòsit de llibres a la Seu gironina. Batlle presenta primer les notícies que ha pogut arrencar dels arxius del bisbat i catedralici relatius a llibres incorporats en un moment o altre a la Catedral, des del segle x a principis del xvi, sobretot a través de deixes testamentàries. En un segon capítol estudia una sèrie de fets que tenen com a conseqüència el creixement o la minva dels llibres de la Catedral; el primer és la supressió de l'orde del Temple, com a conseqüència de la qual molts dels béns dels templers i assenyaladament alguns llibres foren retornats al bisbe per aquells que els posseïen il·licitament. Del fons de llibres de Berenguer d'Anglesola, dipositat a la Catedral el 1406, alguns van enriquir la biblioteca de la Seu. Les mesures anti-jueves de Benet XIII preses el 1415 van tenir com a resultat la confiscació d'almenys 361 llibres, la major part dels quals eren obres bíbliques i litúrgiques, que segurament desaparegueren en l'incendi de la Cúria per part dels remences, el 1469. També estudia amb detall la divisió i posterior dispersió de la biblioteca del cardenal Margarit. El tercer capítol el dedica Batlle a estudiar la confecció i còpia de llibres a la Girona medieval, a base de documentació eclesiàstica i municipal fins al 1483, data de la impressió a Girona del *Memorial del peccador remut*, de Felip de Malla. El capítol quart és dedicat a estudiar els llibres del cor i dóna els de la visita de Joan Margarit (25-6-1470). En el capítol següent Batlle estudia els llibres col·locats a la Tresoreria —major i menor— i a la «cerca». El capítol sisè i final estudia ja la biblioteca de la Seu: fundació, custòdia i ús. I ara Batlle publica el catàleg de la biblioteca, pres de la visita de l'any 1512,

essent bisbe Guillem de Boil, document d'una importància cabdal, perquè és l'únic catàleg antic de la biblioteca de la Seu conegut fins ara. En editar-lo, Batlle assigna un número a cada entrada del catàleg, identifica ordinàriament cada peça, n'assenyala la primera edició i afegeix notes bibliogràfiques complementàries a les cap a dues centes obres relacionades. Després fa una ponderació global d'aquest fons de manuscrits i relaciona la biblioteca de la Seu amb la petita llibreria del cor, conclouent que eren instal·lacions complementàries. Algunes notícies finals sobre l'ús de la biblioteca per part dels beneficiats tanquen el capítol. En l'apèndix documental són recollits alguns documents sobre llibres que pertanyen a la Seu (I-II), l'índex alfabètic de la biblioteca de Berenguer d'Anglesola (III), la necrològica de Joan Margarit i Pau, escrita per Carbonell (IV), encàrrecs de llibres litúrgics a «il·luminadors de lletres rodones» (V-VII) i els inventaris dels llibres del cor de la visita de J. Margarit i Pau el 1470 (VIII), de la visita de Boil el 1512 (IX) i de la visita a la Tresoreria de J. Margarit el 1478 (X). Un índex onomàstic i toponímic i un índex bibliogràfic fan manejable aquest estudi tan complet i l'únic que tenim fins ara sobre la història de la biblioteca de la Catedral de Girona. Els altres dos estudis, *Noticias de los libros de la Catedral de Gerona (siglos XVI-XVIII)* i *Noticias de libros antiguos de servidores de la Catedral de Gerona. 1335-1594*, publicats a «Hispania» respectivament el 1966 i el 1969, són dues petites col·leccions de documents sobre llibres relacionats amb la Catedral o les seves dignitats. Els documents del primer estudi (24) són notícies sobre confecció de llibres, donacions, compres, troballes, préstecs, etc., i provenen del fons de Resolucions del Capítol. Els documents del segon estudi (30) són testaments i inventaris en els quals apareixen els llibres dels bisbes, canonges i beneficiats de la Seu gironina. Els més freqüents en aquestes llistes són els llibres jurídics i litúrgics. El darrer estudi d'aquest bloc, *La escuela de la Catedral*, és inèdit i completa els estudis de Batlle sobre la Seu gironina com a centre de cultura. Estudia primer el càrrec de cabiscol (*caput scholae*), després el de mestrescola (*magister scholarum grammaticae*), la ubicació de l'establiment i finalment els diversos regents de l'escola de gramàtica. A l'apèndix els corresponents documents de l'arxiu diocesà (4) i de la Catedral (1), que permeten d'entreveure l'evolució de la primera institució docent que sabem que hi ha hagut a Girona, i sobre la qual encara falta publicar molta documentació.

El tercer bloc d'estudis el constitueixen dos treballs sobre la impremta a Girona els segles xv i xvi. La *Nota documental para la biografía del impresor Pedro Malo y para la historia de la imprenta en Gerona* fou publicada dins «Biblioteconomía» l'any 1947, i consisteix en la presentació i transcripció d'un document de l'A.M.G. de l'any 1577, pel qual sabem que aquest any l'impressor aragonès establert a Barcelona Pedro Malo va fer una proposta als jurats gironins per a traslladar-se a treballar a Girona, però les seves condicions foren rebutjades i la proposta no anà endavant. *Más datos sobre la imprenta incunable y los librerios de Gerona*, publicat dins el vol. XXII dels «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», corresponent als anys 1974-1975, ofereix en primer lloc una notícia d'arxiu sobre Mateu Vendrell, editor l'any 1483 del *Memorial de peccador remut* de Felip de Malla, que el mateix any és elector dels cònsols de la mar gironins; Batlle conjectura que a partir de 1484 es traslladà a viure a Barcelona, perquè en endavant la documentació municipal gironina el té com a absent. D'aquesta manera el colofó de l'edició incunable de l'obra de Malla queda corroborat i al marge de qual-sevol crítica. Seguidament Batlle estudia les relacions de Felip de Malla amb Girona i publica el document de la seva presa de possessió d'un canonicat a la Seu gironina. Després Batlle estudia l'estada dels impressors Diego de Gumiel i Juan de Valdés a Girona i la documenta publicant una resolució per la qual els jurats gironins els donen franquesa de la meitat de la imposició sobre l'aigua i el vi durant quatre anys, si s'es-

tableixen a Girona, on formarien una societat (17 març 1495). Finalment publica dues notes de l'arxiu municipal, que ens assabenten que els jurats van concedir al llibreter Rigald Batalló la mateixa franquesa que a Gumiel i Valdés per instal·lar-se a Girona (12 juliol 1498), i que el primer de juliol de 1501 el llibreter Pere Rivalló exercia funcions procuratòries per compte del ciutadà gironí Pere Barberà, i els jurats li atorguen credencial perquè pugui viatjar a Mallorca i on sigui amb finalitats comercials. Aquesta part potser és més modesta que les dues anteriors, però cal tenir en compte que, a part els estudis d'Enric Mirambell Belloc, el tema de la impremta i els llibreters gironins és un camp d'investigació relativament recent.

Com tot volum miscellani, aquesta obra de Batlle i Prats no és del tot unificada, i potser hauria calgut revisar més a fons alguns criteris de publicació de documents. Amb tot, creiem que els investigadors catalans hi trobaran una guia segura per a comprendre la complexitat i la riquesa de les institucions medievals de cultura de la ciutat de Girona. El volum no és complet i les recerques del futur hauran de tenir per objectiu enriquir la documentació que Batlle ha exhumat pacientment al llarg de tants anys, perquè finalment es pugui parlar amb tota propietat i rigor de la història de la cultura a la Girona medieval i renaixentista.

Jaume de PUIG I OLIVER

Pere PUIG, *Pergamins del priorat de santa Maria de Terrassa (anys 977-1633)* (Catàleg general de l'Arxiu Històric de Terrassa II), Terrassa 1979, 96 pp.

Aquest catàleg conté, ultra una bibliografia (7-8) i una introducció en tres capítols (9-26), regesta de cent noranta documents en pergami, que van de l'any 977 al 1633, encara que el cos documental pròpiament dit s'acaba amb l'Edat Mitjana, car el segle XVI només és representat per dos documents (94, núms. 188 i 189) i el XVII per un de sol (95, núm. 190), el qual és, justament, el breu del papa Urbà VIII amb el qual aquest papa reafirmava la nova configuració del priorat de santa Maria de Terrassa després d'anul·lades el 1597 pel seu antecessor Climent VIII les antigues canòniques agustinianes. Això vol dir que els pergamins ací regestats pertanyen gairebé tots a l'època medieval i en llur major part a la canònica esmentada, les vicissituds de la qual són sumàriament recordades en les pàgines 9-10.

Segueix, després, un capítol (11-16), en el qual són aplegades les dades ara conegudes sobre la successió dels dipòsits documentals terrassencs després de la reconquesta, des de l'escrivania franca vinculada a la parròquia, fins a la notaria civil i als intents més moderns de constituir un centre únic de documentació antiga en l'Arxiu Històric de Terrassa. Les pàgines que segueixen (17-24) presenten un resum de la historiografia relativa al priorat agustinian de Terrassa a partir del registre de documents del seu arxiu elaborat per Joan Arnella i començat l'any 1594, passant pels intents o visions parcials de Jeroni Pujades, de Feliu Torres i Amat, de Joaquim L. Villanueva, de Paul Kehr, fins a arribar a les recents aportacions dels erudits locals més coneixedors, ni que sigui per la proximitat a les fonts, de les riqueses documentals terrassenques. La introducció s'acaba amb la presentació de la col·lecció de pergamins pertanyents a la institució més antiga de Terrassa, la parròquia de sant Pere, entorn de la qual han girat altres institucions anants i vinents: la canònica agustiniana de santa Maria (segles XII-XVI) i la col·legiata del sant Esperit i sant Pere (segles XVII-XIX).

El present catàleg dóna notícia dels pergamins pertanyents a la parròquia i al priorat de Terrassa, que l'any 1939 es trobaven en l'Arxiu Històric de la dita ciutat. Posteriorment n'ingressaren d'altres, els quals seran objecte de publicacions posteriors.

La fitxa destinada a cada document conté cinc elements: el número d'ordre dins aquest volum, la data de l'acte principal documentat (en cas que el document sigui transcripció posterior és la de l'acte legal primitiu la que preval), la regesta del contingut, el text de l'escatocol íntegre i una darrera línia amb la cota actual, la referència a una catalogació del segle XVIII i les mides del pergami en mil·límetres.

Ultra el fet d'haver posat aquest fons a l'abast dels estudiosos, indispensable per a una futura història local, remarcuem que, sense eixir de l'àmbit citat, algunes de les dades que el catàleg proporciona interessaran estudiosos de temes més generals, normalment econòmics, però també culturals, com és ara el conflicte clàssic de si les notaries havien de seguir vinculades a la institució eclesiàstica o se n'havien d'independitzar, cas ací constatable per diversos indicis i sobretot per la sentència de Pere Albert sobre l'afer (p. 52, núm. 74). Afegim que no és aquest el sol text jurídic atribuïble a un autor determinat, car el catàleg ofereix notícia d'altres sentències: de Guerau de Marina (p. 53, núm. 76), de Ramon de Toilà (p. 63, núm. 105) i de Guillem de Vallseca (p. 65, núm. 111). Un altre grup de documents d'interès més general podria ésser el relatiu a la comunitat religiosa nascuda a mitjan segle XIII entorn de Guillem de Branca, documentada almenys per catorze de les peces que es troben entre els números 78 i 106.

Si, doncs, l'anterior ja indica el servei que pot fer aquest fascicle, també cal afegir que tant en les publicacions següents de l'Arxiu Històric de Terrassa com en la desitjable segona i definitiva edició d'aquest catàleg, caldria estremar la condició a fi d'evitar accidents tan desagradables com l'ordenació equivocada de les pàgines 60 i 61, i 90 i 91. Però allà on el lector resta més perplex és davant certes transcripcions d'escatocols que, d'acord amb les regles gramaticals llatines, han d'ésser considerades com a faltes, sense que l'editor faci cap anotació (per exemple, per mitjà del *sic*) que assegurí al lector la rectitud de la grafia. Alguna vegada hom pensa que es tracta de faltes d'impremta (*episcopo* en la pàg. 61, núm. 94, lín. 1 de l'escatocol; *Bratolomei*, p. 60, núm. 99, lín. 3 d'escatocol; *canifex*, p. 82, núm. 156, lín. 4 d'escatocol, etc.). Però d'altres vegades hom resta amb el dubte de si el text diu realment allò que té davant els ulls i, en la suposició de resposta negativa, de si hi ha hagut entremig o no una falta d'impremta; així, per exemple, i sempre amb referència als escatocols, hom pot llegir a la pàg. 76, núm. 141, darrera línia *omni instrumentum (omne instrumentum? O potser omnia instrumenta?)*; a la pàg. 85, núm. 164, línia 1 *Vicesima prima die october*, quan el correcte sembla que hauria d'ésser *octobris*; a la pàg. 86, núm. 168, lín. 13-14 *laudimium pertinente*, quan hom esperaria *pertinens*; a la pàg. 92, número 182, lín. 1 *quarte die (quarte diei? O quarta die? O quarto die?)*; a pàg. 93, núm. 185, lín. 20 *huic instrumentum (huic instrumento? O potser hoc instrumentum?)*; en la línia següent *decretum hec (decretum hoc?)*; a la pàg. 93, núm. 186, lín. 1 *die mercurii intitulate vicesima (die mercurii intitulata?)*. No fem la llista més llarga. Però sigui'm permès de manifestar la meua perplexitat davant grafies com *exent* (p. 70, núm. 125, lín. 4 de la regesta: *exempt?*) i *exenció* (p. 95, núm. 190, lín. 3 de regesta: *exempció?*).

Malgrat els motius de perplexitat acabats d'esmentar cal remerciar l'autor pel treball realitzat i agrair-li el fet d'haver posat a l'abast dels investigadors un fons tan digne d'ésser tingut en compte.

Josep PERARNAU

José JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*. II. Aragón, Cataluña y Valencia (Publicaciones de la Facultad de Teología del Norte de España. Sede de Burgos 38/2), Burgos, Ediciones Aldecoa 1980, 448 pp.

El volum que ens ocupa és el segon d'una obra destinada a presentar els manuscrits litúrgics de les biblioteques d'Espanya. El primer, publicat l'any 1977, era destinat a les de Castella i de Navarra; ara arriba el d'Aragó, Catalunya i València (i Mallorca, 171 n. 614), per tant el de l'antiga Corona catalano-aragonesa. L'obra de Janini s'especifica per la descripció de les característiques i del contingut dels volums a manera de catàleg. Després d'un capítol inicial sobre els ritus de la província eclesiàstica tarraconense, l'autor s'encara en el capítol segon amb el tema de la influència d'alguns textos litúrgics visigòtics en els sacramentaris posteriors a la introducció del ritu romà, influència de la qual presenta qualque mostra (21-24) i arriba a la conclusió que «cada compilador tuvo a la vista varios sacramentarios y fue espigando, con entera libertad, los textos que más le gustaron, introduciendo frecuentes cambios al acoplarlos a las misas y ritos» (24).

El lector trobarà en el cos del volum descripcions aparentment de 532 manuscrits, però en realitat de molts més, car hom pot veure més d'un volum catalogat sota un número únic (per exemple, sota el n. 388 hi ha tres volums; sota el n. 497, dos; sota els nn. 542 i 543, altres dos, etc.), ultra els reculls de fragments (per exemple, nn. 401-403, 405, etc.), el contingut dels quals en general procedeix de més d'un volum primitiu. La importància d'aquest llibre per al treball científic rau precisament en el conjunt de la recopilació i en la quantitat de dades que hi són aplegades. El treball enorme indispensable per a la redacció d'aquest volum i el fet que feina i viatge hagin estat fets sense ajut ni de l'Estat ni de cap fundació (5) obliguen a un reconeixement ben alt del mèrit de l'autor i del servei que l'obra està destinada a fer, servei que els sis índexs finals (d'autors i matèries, de miniatures, de copistes, il·luminadors i enquadernadors, de destinataris, posseïdors i procedències, el cronològic de manuscrits i el d'arxius i de biblioteques) multiplicaran.

Dissortadament, aquest encara no és el catàleg definitiu. A hores d'ara, hom ja coneix l'existència de manuscrits litúrgics en arxius que no figuren en aquest volum, com és ara l'arxiprestal de Santa Maria de Montblanc (Tarragona), el qual segurament no és l'únic. D'altra banda, el fet que en aquests moments els arxius catalans es trobin en ple treball de formació de llurs col·leccions de fragments procedents de cobertes —molts dels quals són litúrgics— vol dir que d'ací a uns quants anys el catàleg haurà d'ésser completat amb nous fons i amb exemplars desconeguts fins ara; estudis i edicions de textos basats en els nostres fragments (alguna mostra dels quals hom pot trobar en les «Notícies bibliogràfiques») demostren la importància d'aquesta branca, que el volum que ens ocupa no ha pogut esgotar. No cal dir que ningú com Janini, qui ja n'ha donat uns primers resultats en «Analecta Sacra Tarraconensia», XXXVIII (1966), 217-230 i en «Miscel·lània Litúrgica Catalana», I (1978), 69-88, és capaçat per a prosseguir aquesta tasca i des d'ací voldríem animar-lo a no desistir, bo i desitjant que trobi l'ajut que es mereix.

Pensant, doncs, en una futura edició més arrodonida d'aquesta obra, el crític es permet de suggerir a l'autor que les fitxes dels volums siguin més unitàries en allò que afecta llur descripció material; el n. 388, per exemple, no ens diu ni les línies ni les mides de la caixa d'escriptura, dades que, en canvi, consten en la mateixa pàgina, n. 387; el nombre exacte de folis d'un volum sembla que hauria d'ésser una dada indispensable en qualsevol descripció de manuscrits (cf., en canvi, el n. 400, sobretot l'apartat dedicat al ms. 184 b); en algun cas, l'autor fa constar nombre i composició

dels quaderns d'un ms. (n. 449), extrem que en general no figura en l'obra i que en algun cas hauria pogut clarificar algun interrogant que resta obert, com és ara quan al final del n. 396 ens assabentem que manquen els extractes dels salms 11-69 en el ms. 145 de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona i ens preguntem si tal manca no serà causada per la pèrdua de tot o part d'algun plec. També caldria una revisió sistemàtica dels noms, tant de persones (¿l'Apeles Mestre del n. 423 no serà el conegut escriptor Apelles Mestres? ¿J. M. Soberanas al n. 429, A. J. Soberanas al n. 450 i J. Soberanas en la pàg. 403 són en realitat tres autors diversos?) com de llocs (Saroca ha d'ésser Sarroca, n. 422).

Aquestes indicacions crítiques de cap manera no volen fer oblidar la gran vàlua d'una obra que durant molt de temps serà instrument imprescindible de treball.

Josep PERARNAU

Gabriel LLOMPART, *El llibre català a la casa mallorquina* [Barcelona 1979], 106 pp. (extracte conjunt d'«Analecta Sacra Tarraconensia», XLVIII (1975), 193-240 i XLIX-L (1976-1977 [1979]), 57-114).

L'autor explica en la introducció que aquestes pàgines han nascut com a treball paral·lel del seu estudi sobre la pintura mallorquina «per a poder fer-me càrrec... de la ruta paral·lela que seguiren cultura espiritual i estímuls i estètica òptica» (3) i que, pel que fa als llibres, s'ha limitat a «posar en circulació unes dades sobre el llibre català i el seu paper dins la casa-medieval mallorquina» (4) sense cap pretensió d'estudi complet sobre el tema. A continuació repassa l'estatut social dels amos de llibres en la Mallorca de la Baixa Edat Mitjana (6-9: vint-i-sis clergues; disset cavallers; divuit ciutadans; un jurista; quinze notaris; dos metges; trenta-un mercaders i vint-i-quatre menestrals, tots pertanyents a la població cristiana, fora de la qual hi ha un jueu); parla dels indrets casolans on hom normalment conservava els volums (9-10) i exposa les lectures, sobretot catalanes, favorites de mercaders i menestrals (10-14), d'eclesiàstics (14-19, encara que en la primera d'aquestes dues pàgines manqui l'epígraf), de nobles i ciutadans (19-23) i de notaris i mestres (24-28), els més sensibles als aires de l'humanisme. Les pàgines introductòries s'acaben amb indicacions a la indústria del llibre, a la pedagogia (29-30) i a llibres rars i a autors poc coneguts (30-31). Vénen a continuació les signatures dels inventaris (31-40) i finalment la part més extensa del treball amb la transcripció d'aquells de llurs ítems que fan referència a llibres no específicament tècnics [aquests són assenyalats per l'autor amb referències genèriques en els inventaris XIV-15 (42), XIV-40 (45), XVa-23 (53), XVa-38 (58), XVb-50 (66), XVb-72 (76), XVI-2 (80), XVI-5 (82), XVI-31 (94), XVI-36 (94), XVI-41 (97), XVI-45 (98) i XVI-55 (99) i potser en algun altre]; aquesta darrera part porta a peu de pàgina, en nota, les propostes d'identificació avançades per l'autor o d'altres indicacions.

Les notícies aplegades en aquest centenar llarg d'extrets d'inventaris són molt valuoses i em sembla suficient per a demostrar-ho aquella pàgina final de la introducció en la qual són recopilats els títols d'una vintena d'obres catalanes més o menys conegudes i esteses els darrers segles medievals i ara dissortadament perdudes; afegim-hi les nombrosíssimes dades relatives als anys en què cada llibre és documentat en l'illa de Mallorca i tindrem una confirmació de l'interès d'aquest aplec per a la història cultural dels nostres països, tot i que, tal com ja sabem, l'autor limití intencionadament el seu treball a poc més que a posar en circulació les dades per ell aplega-

des. Ja això sol constituiria un servei indiscutible al coneixement del nostre passat espiritual.

A fi d'augmentar dins les nostres possibilitats la utilitat de la publicació que ens ocupa, afegirem algun suggeriment d'identificació d'obres a les moltes que el lector ja pot trobar en aquelles pàgines. Així, per exemple, el llibre descrit en l'inventari XIV-7 (41) no és una obra intitolada *De la vida de santa Lúcia verge*, tal com l'autor sembla suposar en la pàgina 11; l'incipit recollit per l'inventari coincideix amb el del capítol dedicat a aquesta santa en la *Llegenda àuria*; més encara, el fet que immediatament abans d'aquestes paraules inicials figurés el títol ja copiat indica que l'exemplar mallorquí era més pròxim a l'editat per Nolasc Rebull (Olor 1977) que al tan mal intitulat *Vides de Sants rosselloneses* (Barcelona 1977), en el qual manca l'epígraf que ens ocupa; encara més, el fet que el volum transcrit comencés d'aquella manera segurament significa que era incomplet, car havia perdut els folis inicials, potser tot el primer plec. L'únic volum de l'inventari XVa-1 (45), el qual contenia una obra «donant manera com deu hom pregar Déu», era possiblement un exemplar del *Llibre d'oració* de Ramon Llull, les paraules inicials del qual semblen respondre a les transcrites: «Com molts hòmens desitgin saber haver manera com sàpiguin pregar Déu...». En relació a la pàgina 52, XVa-13, núm. 15, m'atreviria a suggerir que el títol *Liber acoritarum* potser respon a un *Liber au(c)toritatum* extretes d'un de sol o de diversos autors. Del volum XVa-33, núm. 6 (55), amb cent cinquanta-quatre folis escrits, podem afirmar amb certesa que no contenia únicament el *Llibre de Benedicta tu in mulieribus*. El volum XVa-34, núm. 11 (56) sembla ésser un *Psalterium*. El llibre del *Sant Esperit* de l'inventari XVb-29, núm. 19 (63) ¿no seria el del mateix títol, ara dissortadament perdut pel que fa al text català, de Ramon Llull? No em sembla massa exposat de veure en l'inventari XVb-52, núm. 23 (67), sota el títol *Filosofia de amor* un exemplar de l'*Arbre de filosofia d'amor* de Ramon Llull i en el núm. 29 (*Incipit ars generalis*) aquell esquema descarnat de l'Art lulliana que ens ha conservat, entre d'altres, un volum de tanta autoritat com l'actual *Codex latinus monacensis 10497* i que sembla haver estat pres per Joan Bulons com a base de l'explicació o presentació de l'Art feta a Pàdua a casa de Fantini Dandolo, bisbe d'aquella ciutat. El *De civitate Dei* de sant Agustí en vulgar (XVb-54a, núm. 17, pàg. 68) podria ésser el resum en català medieval publicat anys ha per Gumersind Alabart dins el «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», a partir del volum VI (1911-1912), 267 ss. Qui sap si el volum núm. 7 de l'inventari XVb-66 (73) no seria un avantpassat de l'actual *Cod. Hisp. Cat. 71* de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic, el qual comença en el mateix punt del *Llibre de contemplació en Déu*, de Ramon Llull. Dos, almenys, dels exemplars continguts en l'inventari XVb-78 (78) semblen identificables: *Déus vol que ns cuytem* (núm. 6) són les paraules inicials dels *Començaments de doctrina pueril* del mateix Llull; i *Com ab los infaels* (núm. 7) és l'incipit del *Llibre del gentil i dels tres savis* del mateix autor. ¿Les *Cobles de nostra Dona de la Rosa* (XVI-19, núm. 4, pàg. 88) no seran un recull semblant a les posteriors recopilacions de goigs del Roser? L'obra que en l'inventari XVI-20, núm. 15 (88) és intitolada *De la Trinitat* podria ésser el llibre tercer del *Llibre de demostracions* o qui sap si un exemplar del perdut llibre, també lullhià, *Dels secrets de la sacratíssima Trinitat i Encarnació*. Un volum d'estampa de l'*Arbor scientiae* de Llull, anterior al 12 de febrer de 1505, ha d'ésser un exemplar de l'edició barcelonina de Pere Posa del 1482; es troba en l'inventari XVI-21, núm. 29 (91). Finalment, les *Oracions fetes a papa Alexandre per diversos embaxadors*, de l'inventari XVI-36, núm. 26 (96), seria una compilació semblant a l'apareguda recentment a Castelló de la Plana, sobre la qual hom pot veure algunes dades en l'apartat de «Notícies bibliogràfiques».

Ultra aquestes indicacions de detall, que segurament es podrien multiplicar, sembla que cal plantejar el problema de la identificació d'obres en català en els inventaris d'herències. Sembla que cal establir la tesi que un títol en català en documents d'aquest gènere no significa de cap manera que l'exemplar al qual es refereix fos escrit en la nostra llengua; la darrera de les obres esmentades ho demostra. N'assenyalaré una altra mostra: aquell volum en pergami, destinat al cant, anomenat *Ferial*, de l'inventari XIV-18, núm. 2 (42), no era pas en català ans en llatí, car era destinat a la celebració solemne de l'ofici litúrgic. Em sembla que una afirmació semblant en allò que fa a la llengua podria ésser feta en relació a l'inventari XIV-20, núm. 2, *Suma dels casos pepals* (43). En aquest punt, crec que els únics elements vàlids són la declaració explícita que el llibre inventariat és *en pla* o *en romanç* o una d'equivalent; o la consignació d'alguna frase en llengua catalana en el moment de fer constar alguna mostra del text.

Tot i reduït a les proporcions que acabem de dibuixar, el llibre català constitueix amb el llibre en llatí la totalitat de la bibliografia que és usada per la societat cristiana mallorquina en els segles de la Baixa Edat Mitjana i, en comparació amb els llibres llatins, els catalans són nombrosos i sobretot molt més variats i vius. La recopilació de Gabriel Llompart és instrument indispensable per al coneixement d'aquell estat de coses.

Josep PERARNAU

El Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià. Repertori Bibliogràfic, Barcelona, VI Centenari del Cisma d'Occident. Commemoració sota el patronatge de l'I.E.C., 1979, 252 pp.

Documentació barcelonina sobre el Cisma d'Occident. Catàleg de l'exposició, Barcelona, VI Centenari del Cisma d'Occident. Commemoració sota el patronatge de l'I.E.C., 1979, 84 pp. + 6 làmines.

Aquests dos volums són el fruit de l'intens treball de preparació de les «Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià», que se celebraren a Barcelona i Peníscola del 19 al 21 d'abril de 1979. Tal com s'explica en la presentació del primer volum, les entitats i persones que impulsaren aquestes jornades científiques van creure oportú de «fomentar sobretot aquelles aportacions que consistissin en bibliografia, obertura de noves fonts i edicions de textos» (p. 5). De seguida es constituí un grup de treball dedicat només a preparar un repertori bibliogràfic sobre el tema, format per Joan F. Cabestany i Fort, Maria Teresa Ferrer i Mallol, Josep M. Marquès i Planagumà, Josep Perarnau i Espelt, Jaume Riera i Sans, Josep Trenchs i Òdena i Josep Vives i Gatell (†). El volum de *Repertori Bibliogràfic* és el resultat del treball d'aquesta comissió.

Una taula esquemàtica dona l'ordre segons el qual ha estat aplegada la bibliografia. Primer, fonts i repertoris documentals; segon, estudis sobre el desenvolupament del Cisma; tercer, estudis biogràfics de personatges relacionats amb el Cisma; i quart, estudis que recullen repercussions del Cisma (p. 7). La bibliografia recull 461 notícies i és enriquida amb el corresponent índex analític, molt elaborat i eminentment pràctic, puix conté autors, manuscrits dels autors que són citats en la bibliografia, obres anònimes o collectives i matèries. Un apèndix redactat íntegrament per Josep Perarnau i Espelt aplega cinquanta-cinc notícies més, amb el seu índex analític, de manera que el total de notícies puja a 516. Després hi ha un índex de revistes i col·leccions citades i

finalment una taula cronològica dels esdeveniments del Cisma que va des de la mort de Gregori XI (1378) a la mort de Martí V (1431).

El criteri que ha imperat en aquest repertori bibliogràfic és generalment descriptiu: hom es limita a donar notícia, més o menys detallada, sobre el que diu un llibre, un article o una col·lecció de fonts a propòsit del Cisma a Catalunya, les Illes i el País Valencià. S'ha volgut mantenir una objectivitat de presentació absoluta, i val a dir que s'aconsegueix en una mesura notabilíssima. Aquest fet i el gran nombre de notícies recollides en el volum en fa un instrument de treball d'ara endavant indispensable.

La juxtaposició d'un apèndix al cos primitiu de la bibliografia seguint un esquema organitzatiu una mica diferent, indica que el treball no havia estat acabat de perfer; ja els autors no s'estaven d'advertir en la introducció que no han pretès d'ésser exhaustius. És possible, doncs, que el *Repertori bibliogràfic* sigui encara incomplet i que se li hagin de fer addicions. Però pel fet de ser el primer i pel rigor que ha presidit la seva confecció, cal reconèixer que és una obra ben feta i que marca un precedent d'altura en els treballs de bibliografia medieval catalana.

El volum de *Documentació barcelonina sobre el Cisma d'Occident* és el catàleg de l'exposició que simultàniament amb les «Jornades» s'oferí al públic català a la capella de Santa Àgata del Palau Reial Major. Hi foren exhibits documents (154), llibres (16) i obres d'art (4), tot naturalment en relació amb el Cisma d'Occident a la nostra àrea lingüística i provinent dels diversos arxius barcelonins (manera indirecta de cridar l'atenció sobre llur importància per al període estudiat), biblioteques i museus. Cada document d'aquesta exposició és breument regestat i els manuscrits hi són descrits pel que fa al contingut; en el cas dels documents s'indica si i on han estat publicats; dels manuscrits hom n'indica la procedència. Tant dels documents com dels llibres i de les obres d'art, el catàleg dóna bibliografia, ordinàriament sumària, però alguna vegada prou completa.

Un dels índexs indica la procedència de cada peça, sigui text o objecte artístic. Un altre índex, analític, elaborat amb els mateixos principis que l'índex del volum de repertori bibliogràfic, augmenta el servei de l'obra. Finalment hi ha sis il·lustracions gràfiques que corresponen a altres tants elements exposats a la Capella Reial.

Al marge del judici del tot favorable que mereix la celebració de les esmentades «Jornades», cal dir que la publicació d'aquests dos volums, assenyaladament el *Repertori bibliogràfic*, és un fet notable, perquè posa de manifest la importància que en el gran esdeveniment del final de l'Edat Mitjana va tenir la nostra collectivitat i també perquè fa enyorar altres repertoris semblants per a d'altres temes que no mereixerien una atenció menor.

Jaume de PUIG I OLIVER

David J. VIERA, *Bibliografia anotada de la vida i obra de Francesc Eiximenis (1340?-1409?)*. Presentació de Martí de RIQUER. Premi ex-aequo Ferran Soldevila, 1979 (Publicacions de la Fundació Salvador Vives Casajuana LXI), Barcelona 1980, 134 pp.

L'obra que ens ocupa consta de dues parts ben definides i respectivament intitolades *Estudi històric sobre la crítica eiximeniana* (9-23) i *Bibliografia anotada* (27-131). La primera recorda l'iter dels estudis sobre Eiximenis sobretot a partir de la sèrie d'articles d'Emili Grahit (1873), en el qual destaquen les aportacions de Jaume Massó i Torrens (1909), d'Antoni Rubió i Lluch (1908-1921), de Pere Bohigas (1928 i ss.), de Martí de Barcelona (1928 i ss.) i d'Andreu Ivars (1915-1933) abans del 1936 i les dels

germans Joaquim i Tomàs Carreras i Artau, entre d'altres, després del 1939; a continuació dedica unes quantes pàgines (14-23) a aplicar a alguns punts de la personalitat d'Eiximenis els resultats de les aportacions de la investigació moderna: lloc de naixement, lloc i data de pretesa ordenació sacerdotal, activitats públiques, seu episcopal, relacions amb sant Vicent Ferrer, coneixement de l'hebreu, identificació i autenticitat d'obres eiximenianes...

El cos de l'obra és format per les cent cinc pàgines de fitxes bibliogràfiques, completades amb l'anotació d'allò que contenen de relatiu a Eiximenis. Són dividides en sis seccions: notícies sobre manuscrits (27-37), sobre edicions incunables i llibres rars (37-49), sobre edicions modernes (49-53), sobre edicions de fragments i adaptacions (53-54), sobre estudis i referències a la vida i obra eiximenianes (55-129), sobre conferències no publicades i publicacions acceptades o anunciades (129-139); segueix una secció d'Addenda (131). L'obra es clou amb un índex general (133).

És indubtable que aquesta recopilació bibliogràfica amb les seves a l'entorn de vuit-cents fitxes, farà un servei més que notable; en aquest sentit només és de doldre que el servei no sigui facilitat amb un índex de persones i de referències a obres d'Eiximenis, per a la qual cosa, certament, hauria calgut que les fitxes tinguessin numeració unitària. L'autor mateix formula el seu objectiu dient que «el propòsit de la nostra bibliografia anotada és d'ésser exhaustiva i així hem fet un recull de totes, o quasi bé totes, les investigacions que s'han realitzat sobre el franciscà català» (23).

Si una obra s'ha de judicar amb referència a les intencions de l'autor, diguem de bell antuvi que la bibliografia eiximeniana de Viera no és, ni de bon tros, exhaustiva. No repetiré allò que ja vaig escriure dins «Revista catalana de teologia», IV (1979), 473-474; puc afegir que en va cercarà hom en la recopilació que ens ocupa cap referència a Pedro Sanahuja, *Historia de la seráfica provincia de Cataluña*, Barcelona 1959, el capítol XIX de la qual obra porta per títol *Dos notables escritores franciscanos de Cataluña visionarios: Fr. Francisco Eximenis y Fr. Anselmo Turmeda* (156 ss.); tampoc no s'hi troba la recopilació de Conrad Eubel, *Die avignonesische Obedienz der Mendikanten-Orden, sowie der Orden der Mercedarier und Trinitarier zur Zeit des Grossen Schismas...* (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte, I/11), Paderborn 1900, la qual conté regesta de les butlles papals publicades en el voluà VII del *Bullarium Franciscanum*; l'autor desconeix també els volums del «Repertorio de historia de las ciencias eclesiásticas en España», col·lecció en la qual hauria trobat els següents estudis: Florencio Marcos Rodríguez, *Los manuscritos pretridentinos hispanos de ciencias sagradas en la Biblioteca Universitaria de Salamanca*, vol. 2. Siglos IV-XVI, Salamanca 1971, 329-330, núm. 346 (*De la naturaleza angélica*); 337-338, núm. 386 (*Libro de las Donas*); 381, núm. 1861/6 (*Allegaciones*); Antonio García García, *La Canonística Ibérica Medieval posterior al Decreto de Graciano*, vol. 2. Siglos IV-XVI, Salamanca 1971, 210: *Allegaciones honorabilis fratris Francisci Eximenis in sacra pagina magistri, de ordine minorum, ad probandum quod Ecclesia Christi sive prelati eiusdem babeant de iure temporalem iurisdictionem*; Klaus Reinhardt, *Die biblischen Autoren Spaniens bis zum Konzil von Trient*, vol. 5. Siglos III-XVI. Salamanca 1976, 100 (*Vita Christi*); 139-140 (*Vita Christi, Psalmi paenitentiales*; i com a obra d'atribució dubtosa, *De triplici statu mundi*); Isaías Rodríguez, *Autores espirituales españoles en la edad media*, vol. 1. Siglos III-XVI. Salamanca 1967, 261-269 (inventari d'obres, 261-267; bibliografia, 267-269); Isaac Vázquez Janeiro, *Repertorio de franciscanos españoles graduados en teología durante la edad media*, vol. 3. Siglos XIII-XVI. Salamanca 1971, 261, núm. 171. Afegim-hi l'estudi de José Ignacio Saranyana, *La potestad de orden en Francisco Eiximens, OFM († 1409)*, dins «Teología del Sacerdocio», vol. 10, Burgos 1978, 33-48.

Però l'obra de Viera no és sols insatisfactòria per raons quantitatives, ans encara per d'altres de qualitat. Comencem pel títol, on les dates de la vida d'Eiximenis són, certament amb interrogant, el 1340 i el 1409; l'autor coneix almenys la notícia sobre l'ordenació d'Eiximenis donada per Miguel de Epalza (que ell converteix en Espalza, 74) i el capítol de Martí de Riquer en la *Història de la literatura catalana* II (106), en el qual aquest autor dedueix que a l'hora de l'ordenació, que ell creu sacerdotal, l'ordenat havia de tenir vint-i-cinc anys; no sols coneix els extrems precedents, ans encara precisa en la introducció que l'ordenació sacerdotal d'Eiximenis fou el 22-XVII-(sic! quin any, de disset mesos!)-1352 (14-15); cal, doncs, deduir que, segons el senyor Viera, l'any 1352 hom podia rebre l'ordre del presbiterat a l'edat d'uns dotze anys.

Els punts febles no es limiten a la portada; heus-ne ací alguna mostra a l'atzar. A la p. 33, el títol de Jaume Massó i Torrents, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca del «Ateneo Barcelonès»*, no consta que fos publicat en els dos primers fascicles de la «Revista de Bibliografia Catalana», on molt segur que molts lectors tindran més possibilitat de trobar-lo que en l'edició-extracte de l'any 1902. A la p. 34 es repeteix l'*Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*; la segona fitxa sembla fer referència només al volum III de l'obra esmentada, el qual ja consta, i de forma ben explícita, en la primera. A la p. 70, Joan Corominas és fet autor del *Suplemento al Diccionario critico de los escritores catalanes*, obra, com tothom sap, de Joan Corminas. Segons una dada de la p. 75, Climent V, amb una seva butlla, hauria destinat Eiximenis a València, cosa que significa que el polígraf gironí l'any 1314 ja era un home fet, cap difícil de lligar amb la data de naixement que trobem a la portada.

En un moment de la introducció, Viera assenyala com una de les característiques dels estudis eiximenians dels darrers anys el fet de «les nombroses contribucions, no solament d'Espanya i de l'Europa continental, tal com era el cas dels anys passats, sinó també de la Gran Bretanya i del continent nord-americà» (12-13). Benvinguts els nous braços en l'immens camp de l'obra d'Eiximenis! Esperem, però, que llurs aportacions no desmereixin de la qualitat a què ens tenien acostumats els grans predecessors que es digueren Massó o Rubió, Martí de Barcelona o Ivars, Carreras o Mònfrin, per no parlar dels vivents.

Josep PERARNAU

Libre de Sent Soví (receptari de cuina) a cura de Rudolf GREWE (Els Nostres Clàssics col. A 115), Barcelona 1979, 252 pp.

El volum que ens ocupa conté una introducció (7-60), el text anotat del *Libre de Sent Soví* (61-216) i quatre apèndixs (217-250). La introducció exposa de manera analítica el procés dels aliments en la cuina i el menjador d'aquelles cases catalanes de la Baixa Edat Mitjana, en les quals podia tenir algun sentit la possessió d'un llibre de receptes culinàries, segurament les més elevades en l'escala social o les formades per comunitats molt nombroses. La part dedicada a la cuina posa molta atenció a l'utilatge, als ingredients i als procediments emprats en la preparació immediata dels plats, i en totes dues té molt presents les dades fornides pel rei Pere el Cerimoniós en les seves *Ordinacions sobre lo regiment de tots los oficials de la sua cort* i per Francesc Eiximenis en els capítols del *Terç del crestià* relatius al menjar i beure. Algunes pàgines (38-45) són destinades a comparar el *Sent Soví* amb els receptaris contemporanis, tant de països europeus cristians com musulmans. La comparació dels dos exemplars del text editat, procedents tots dos de les biblioteques dels convents dominicans de Barcelona i de València, i conservats ara en les respectives biblioteques universitàries,

porta a la conclusió de l'existència d'una recopilació més primitiva, la qual seria molt semblant a l'índex salvat en l'exemplar de València, índex recollit en l'apèndix primer d'aquesta edició (218-221). Aquesta tesi és confirmada pel text del capítol novè, en dir que abans ha parlat d'una determinada salsa, cosa que no és veritat en la versió publicada (la de Barcelona); les salses, en canvi, es troben entre els primers capítols de l'índex esmentat.

L'edició del text segueix, tal com acabem de dir, la versió de l'exemplar de Barcelona, perquè és més extensa que la de la còpia de València (48). L'editor transcriu el text barceloní i afegeix immediatament després de cada capítol les anotacions que li semblen adients, tant crítiques com explicatives, en seqüència única. En l'apèndix primer, ultra l'índex que ja sabem, transcriu i anota el pròleg i les vint-i-quatre receptes que només trobem en l'exemplar de València (222-232). Els altres tres apèndixs són respectivament destinats a presentar la llista d'estrís de cuina o de taula esmentats en els textos transcrits (233-235); a la d'ingredients primaris, distingits en plantes i fruits (237-239), aus i quadrúpedes (239-240) i peixos, mariscs i cetacis (240-243); i a la de plats i altres preparacions culinàries (245-250).

Ultra el fet de l'edició d'un text, el *Libre de Sent Soví* contribueix a plantejar un problema important, al qual també ens hem referit en la pàgina 65 d'aquest volum: el fet que hom trobi en tals textos «moltes paraules no registrades en els diccionaris catalans» (55). En aquest context, i sense cap pretensió d'ésser exhaustiu, assenyalare alguna mostra: «capbadura e peus» (71: cap-i-peus); la distinció entre aleró i ala (75); «lebercins» (76: ocell gros desconegut, que reapareix en les pàgines 78 [laberssins] i 97 [lebarcins]); «os mitjà» (83: fèmur); «agulles» (83-84: costelles del quarter devanter d'un animal); «(l)levada» (84-85: moca o entranyes d'un porcell; recordem que a València és ben viu el substantiu «lleu» per a designar la freixura, significació recollida per Pompeu Fabra en el seu *Diccionari*).

Justament aquesta riquesa ens obliga a doldre'ns del fet que no hi hagi en aquest llibre un apèndix destinat a les paraules no recollides o usades ací en un sentit no recollit pel *Diccionari* Alcover-Moll. També hauria escaigut molt bé una llista bibliogràfica d'edicions o d'estudis de textos catalans medievals relatius a cuina o afins. No podem, tampoc, passar sense manifestar la nostra estranyesa davant les massa freqüents faltes de gramàtica catalana, inacceptables en un volum de la col·lecció «Els Nostres Clàssics»: heus-ne ací alguna mostra: «Santa Catarina» (47); el singular «hipòtesis» (48); «les receptes... suggereix» (52); «codexs» (53).

Rudolf Grewe es limita a indicar el fet que els dos exemplars, en els quals s'ha salvat el text català del *Libre de Sent Soví*, es trobaven, fins al segle passat, en les biblioteques dels convents dominicans de Barcelona i de València, sense, però, dedicar més atenció a aquesta coincidència, que segurament hauria estat digna d'ésser més estudiada. Sembla que almenys caldria preguntar si el *Sent Soví* és o no un llibre de cuina per a una comunitat religiosa. Atès que a Santa Caterina de Barcelona són documentats en el primer terç del segle xv dos cuiners seglars (Joan de Palència i Pere Sabata; cf. el meu *El «Liber negotiorum monasterii praedicatorum Barcinone» del notari Gabriel Canyelles*, resumit en la secció de «Notícies bibliogràfiques»), potser contemporanis de la còpia que ens ha conservat el text ara editat, hom es podria preguntar també si aquests cuiners seglars no posseïrien un manual de llur ofici, el qual podria haver restat del convent i ingressat a la biblioteca amb motiu de la mort d'algun d'ells *durante munere*. Hauria estat interessant que en el pròleg hom hagués escatit aquests i d'altres punts. Per exemple, si el títol no respon al nom o cognom d'algun d'aquells cocs.

Això no obstant, el *Libre de Sent Soví* ha d'ésser molt positivament benvingut

pel fet d'haver-nos posat a les mans uns textos que incideixen tan de ple en la vida quotidiana i pel d'haver contribuït a l'enriquiment de la lexicografia catalana medieval.

Josep PERARNAU

Martí de Riquer, *Quinze generacions d'una família catalana*, Barcelona, Editorial Planeta 1979, 696 pp.

El conegut historiador de la literatura catalana i dels trobadors, l'insigne medieva-
lista Martí de Riquer, presenta en aquest volum la història de la seva família, ininter-
rompudament des de 1429 fins a finals del segle XIX, amb la joventut de l'avi de l'autor.
Un capítol introductorí dóna notícia de diversos Riquer que apareixen en documents
catalans des del segle IX fins al segle XV. Després la narració segueix els avatars de la
línia troncal dels Riquer, basant-se en documentació de l'arxiu familiar, que l'autor ha
sabut completar amb altres fonts i particularment amb documents extrets de diversos
arxius civils i eclesiàstics del nostre país.

El mètode que ha seguit Riquer consisteix a combinar la narració històrica amb
la presentació dels nombrosíssims testimonis de l'arxiu familiar i d'altres procedències
que la il·lustren. Riquer dóna molt sovint aquests documents en la seva integritat, altres
vegades resumint-los o extractant-los. Rebutjada d'entrada l'eventualitat d'una edició
diplomàtica de l'arxiu familiar, amb el seu procediment Riquer aconsegueix de produir
en el lector una idea probablement força exacta de la importància, de la varietat i
àdhuc de l'amenitat de l'arxiu de la seva família. Al final de l'obra un apèndix recull
documentació complementària, de la qual parlarem més avall.

L'obra de Martí de Riquer és una aportació original i important a la documentació
catalana i il·lustra com esdevé viva la gran història en reflectir-se en les circumstàncies
concretes d'una família. Els hàbits socials i mentals, els costums de cada època, les inno-
vacions tècniques, les dificultats o els avantatges d'una adaptació als canvis històrics
es tornen quasi palpables en encarnar-se en protagonistes de carn i ossos, lligats per la
successió o l'entroncament familiar.

Quinze generacions d'una família catalana segueix la primera línia dels Riquer de
Lleida, però també els llinatges que s'hi fonen per via de casament i això porta l'autor
a estudiar els Remolins també lleidatans, dels quals formà part el cardenal Francesc de
Remolins, home de confiança de Roderic i Cèsar Borja i un dels comissaris papals en
el judici i posterior condemna de Savonarola. Els Remolins entronquen amb els Riquer
l'any 1600. Un segle més tard, l'any 1705, en mullerar-se Baltasar de Riquer i de Guiu
amb Maria-Teresa de Sabater, recaigueren en la família Riquer els patrimonis dels
Agullana gironins (i a través d'ells algunes senyories de l'alt Aragó, heretades pels Agu-
llana dels Sanz de Latrás) i dels Sabater de la Segarra, marquesos de Benavent, cir-
cumstància que dóna peu a l'autor per a estudiar la trajectòria d'aquestes famílies,
sobretot els Agullana, des del segle XV al XVII. Felip-Mariano de Riquer i de Sabater,
quart marquès de Benavent, s'estableix a Barcelona el 1761, compra una casa al carrer
d'Escudellers i es casa amb Joana de Ros i Delpàs, de Perpinyà, el 1767. Una germana
de Felip-Mariano fou monja i abadessa de Vallbona de les Monges des de 1767 fins
al 1802 i mantingué relació epistolar freqüent amb la família barcelonina, de la qual
l'autor dóna diversos i deliciosos exemples. Els primers anys de Borja de Riquer i de
Ros, cinquè marquès de Benavent transcorren entre Perpinyà, a casa dels avis materns,
i Barcelona, convertida en nucli d'emigració aristocràtica francesa per mor de la
Revolució. El 1795 Borja de Riquer s'estableix a Madrid i el 1797 es casa amb M.^a del

Carme Gallegos Dávalos del Castillo y Castañeda, dama peruana, filla dels comtes de Casa Dávalos, títol que més tard ella heretarà i incorporarà a la família Riquer. No cal dir que aquest nou enllaç, a l'alba del segle XIX, dóna avinentesa a l'autor per a estudiar el llinatge dels Ribera i els Dávalos del Perú, descendents dels conquistadors.

Vivint desordenadament a Madrid, Borja de Riquer dilapida tot el seu patrimoni i entra en la misèria, de la qual no l'arrençarà pas la col·laboració amb els afrancesats en temps de Josep I, que el fa el seu munter major; amb la caiguda de l'imperi napoleònic, el marquès de Benavent ha d'emigrar i s'installa a Bordeus, on morirà després d'infructuosos intents de posar algun ordre en la situació caòtica del seu patrimoni. La seva dona, mentrestant, retorna a Catalunya amb els fills i comença una llarga i penosa batalla per a desfer a benefici seu el desori administratiu de la família... Com més s'acosta a nosaltres, més plena de detalls i anècdotes és la narració dels fets, que l'autor desplega amb naturalitat i objectivitat, contrapuntant cada afirmació amb el document corresponent. La major part d'aquests documents són cartes, però també hi trobem inventaris, extractes de comptes, llistes d'invitats, menús, notes de visites mèdiques, capitulacions matrimonials, inscripcions de làpides, poesies, etc. El rigor, la claredat de presentació i la relació constant que l'autor estableix entre els avatars familiars i els fenòmens de la història general fan que aquesta acumulació de documents tan variats posseeixi una remarcable i disciplinada unitat.

Obra sense gaire precedents a Catalunya, *Quinze generacions d'una família catalana* és una síntesi harmoniosa de les virtuts que poden tenir unes bones memòries i una sòlida història positiva. Ni escatima l'escalf humà de les primeres ni fa enyorar la sobrietat de la segona. Com a investigació històrica sobre un fet familiar determinat, en podem parlar com d'un model ben digne de tenir imitadors.

Els vint-i-set documents aplegats a l'apèndix van des del setembre de 1472 fins al 2 de maig de 1886; tres provenen de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, vuit de l'Arxiu Municipal de Girona, nou de l'Arxiu Municipal de Lleida, sis de l'Arxiu Riquer i un de l'Arxiu de Protocols de Barcelona. La major part fan referència a les lluites i bandositats d'alguns membres de les famílies estudiades en el volum, hi ha tres privilegis de noblesa (Agullana, Benavent, Casa Dávalos) i dos documents polítics de la darrera guerra carlina. Entre aquests documents és especialment notable pel seu valor històric el XXII: *Relació dels càrrecs que s'han a don Francisco Sabater en la enquesta contra ell fulminada per ocasió de la pèrdua de las dos galeras de Cathaluña y de las defensas per part sua fetas en descàrrech y abono del dit don Francisco Sabater*, que fa relació al cas de tal pèrdua, esdevinguda l'any 1623. També és interessant el document XXVI: *Inventari dels béns mobles de la casa Riquer del carrer dels Escudellers* (1794), a través del qual podem tenir una idea concreta de la distribució i del mobiliari d'una casa bona barcelonina a finals de la divuitena centúria.

Jaume de PUIG I OLIVER

Les poesies d'Ausiàs March. Introducció i text revisat per Joan FERRATÉ (Quaderns Crema), Barcelona 1979, LVI + 514 pp.

El volum que ens ocupa conté una introducció sobre l'estructura del conjunt de les poesies d'Ausiàs Marc (XV-LV), el text de l'opus ausiasmarquí (1-451), en el qual hom distingeix entre les poesies autèntiques (1-421) i les atribuïdes (423-451), les que tradicionalment porten els nùms. 86, 101 i 128) i tres apèndixs, el primer dels quals assenjala les diferències entre aquesta edició i la de Pere Bohigas publicada en la col·

lecció «Els Nostres Clàssics» (457-481), el segon les discrepàncies entre les lliçons atestades per l'edició acabada d'esmentar i les que documenta el text d'Amédée Pagès (482-485) i el tercer, el qual és presentació general de la vida i obra del poeta de Gandia (486-507), pensada inicialment per a un altre context, peça que el lector hauria de llegir no pas en acabar, ans en encetar la lectura d'aquest volum.

La introducció comença constatant la substancial coincidència dels diversos reculls antics de poesies i l'ordre amb què aquestes es troben en els dos manuscrits que serviren de base per a l'edició d'Amédée Pagès, cosa que porta a deduir que l'ordenació original era aquesta i no la de blocs temàtics pròpia de les edicions del segle XVI, sobretot pel que fa a les poesies 1-97. L'autor planteja, a continuació, el problema de si l'ordre fix establert des del principi respon a la seqüència cronològica en la qual les poesies foren elaborades, problema que l'autor procura de resoldre a base de criteris objectius (XXVIII), arribant a la conclusió que la successió cronològica és afirmable de les dotze seccions en què les poesies es poden agrupar, a l'interior de les quals seccions cada una de les peces ocuparia el lloc on és «perquè hi exerceix una funció en relació amb totes les altres» (XXXII) i d'acord amb un pla, a l'estudi del qual Ferraté dedica les pp. xxxi-xxxviii. D'ací ve l'intent de fer correspondre les dotze seccions amb successius períodes de la vida d'Ausiàs Marc entre els anys 1425 i 1458, amb uns resultats que l'autor qualifica de «finals» (XLIV), car els veu confirmats per l'encaix entre la temàtica de les seccions i els esdeveniments històrics, com el que existiria entre la secció VI (poesies 92-97) dels «Cants de mort», datable dels anys 1439-1442, i l'òbit d'Isabel Martorell, primera muller d'Ausiàs, el setembre de 1439 (XLIV-XLV). Cal afegir, encara, que «la divisió [de les poesies] en dues seccions respondria a les dues etapes fonamentals que Ausiàs March va preveure pel conjunt de la seva obra» (LI; cf. 503-504).

Hom acaba la lectura de la introducció bàsicament convençut de la tesi de l'autor i emprèn la lectura del poeta segur de trobar un text que seguirà l'edició d'Amédée Pagès en els casos en els quals el text publicat per Pere Bohigas no sigui coincident amb l'anterior (LV). En realitat, la primera mostra assenyalada en les llistes de divergències (457) dona el resultat següent, el qual pertany a la p. 7, poesia 1, versos 29-40:

- «Llas, mon delit dolor se converteix,
doble és l'afany après d'un poc repòs,
sí co el malalt qui, per un plasent mos,
32 tot son menjar en dolor se nodreix.
Com l'ermità qui enyorament no el creix
d'aquells amics que tenia en lo món
e, essent llong temps que en lo poblat no fon,
per fortuit cas un d'ells li apareix
qui los passats plaers li renovella
sí que el passat present li fa tornar,
mas, com se'n part, l'és forçat congoixar,
40 lo bé, com fuig, ab grans crits mal apella».

Els problemes no es presenten pas pel fet d'una possible opció a favor de les lliçons de Pagès, ans d'aquelles lectures que divergeixen de totes dues edicions i que costa de veure justificades, si no ho són per testimonis manuscrits de molta categoria. Tals discrepàncies són: «Llas» al vers 29 (Pagès *las!*; Bohigas *Las!*), paraula que no he sabut trobar en el *Diccionari* de Pompeu Fabra; «doble és» al vers 30 (Pagès *Doble s*; Bohigas *doble's*), pas de verb reflexiu (*doble's = es dobla*) a adjectiu (*doble*)

més verb ésser (*és*), canvi que no sembla encaixar amb el verb paral·lel, també reflexiu, «se converteix» del final del vers anterior; «co el» al vers 31 (Pagès *col*; Bohigas *col*), de la qual «e» afegida hom pot afirmar que no pertanyia a la parla d'Ausiàs Marc; i «e, essent» al vers 35 (Pagès *essent*; Bohigas *essent*), conjunció copulativa que, si no m'erro, desfà totalment el sentit del discurs, car separa tot el vers 35 dels dos anteriors, amb els quals tot l'uneix, i obliga a llegir-lo en connexió amb els següents, amb la consegüent distorsió d'un canvi de subjecte, car en la lectura nova «en lo poblat no fonch», cal suposar que es diu del subjecte de tot el raonament que, sempre en el text Ferraté, comença amb el vers 35, és a dir, d'un dels amics que es presenta tot d'una, i del qual el poeta ens diria que estigué molt de temps fora de poblat, detall totalment inútil referit a aquest amic i a la seva relació amb l'ermità. En canvi, no és inútil, ans absolutament pertinent, referit a l'ermità i a la seva situació descrita de «doblar-se-li l'afany», car, vivint sense enyorament dels amics pel fet d'haver estat llarg temps lluny de poblat, quan se'n presenta un i se'n torna, a l'ermità li toca apenar-se. En aquest cas, doncs, ultra la inutilitat lògica, la introducció de la «e» al començament del vers 35 ens col·loca davant la no justificació d'una lectura, pel que sembla, totalment desconeguda.

Remarquem, per acabar, que el resum biogràfic introdueix la novetat d'una altra lectura de la cèlebre carta de la reina Maria, muller del Magnànim, datada a Saragossa el 27 de juny de 1425, lectura que veuria en tot l'afer no pas una situació de sodomia ans la fuga d'un noi més atret per la caça amb astors que pels exercicis de gramàtica (488-489); hom només pot remarcar que la carta esmentada no diu cap paraula contrària a Ausiàs Marc i que un any més tard, aquest seguia ocupant en la cort el càrrec de falconer reial.

El treball ofert en aquest volum en general convenç; no, però, almenys si judiquem per la mostra analitzada, en allò que fa referència a les particularitats del text.

Josep PERARNAU

Cándido FLORES SELLÉS, *Epistolario de Antonio Agustín* (Acta Salmanticensia. Filosofía y Letras 115), Salamanca, Ediciones de la Universidad 1980, 336 pp.

L'autor ens ofereix ací un altre fruit de la seva dedicació a l'estudi d'aquella polifacètica personalitat de la Catalunya de la segona meitat del s. XVI que fou Antoni Agustín, bisbe de Lleida i després arquebisbe de Tarragona. El lector pot trobar resums d'altres mostres de l'esmentada dedicació en la secció de «Notícies bibliogràfiques» d'aquest mateix volum.

La introducció al llibre que ens ocupa declara, primer, la intenció de l'autor que és la d'editar tot l'epistolari d'Antoni Agustín, del qual les dues-centes disset cartes publicades en aquest volum només constitueixen la primera part, la corresponent als anys 1537-1558, període d'estada fora d'Espanya, principalment a Itàlia, i de dedicació plena a l'estudi i a l'edició de les fonts del dret, a diferència del període següent definit per la dedicació pastoral a i en les diòcesis de les quals fou bisbe. I aquest ja és un primer motiu de queixa crítica, car la portada de l'obra, no assenyalant aquesta precisió, que hauria de constar en el títol, fa la impressió de contenir tot l'epistolari. La major part de les pàgines de la introducció són destinades a presentar les diverses compilacions de cartes d'Antoni Agustín conservades en diferents fons de manuscrits (10-23), punt sobre el qual sembla que almenys caldria esbrinar si, atès que una de les germanes Agustín, Isabel, era casada amb el duc de Cardona i enviada el 1543, tràngol

que Antoni compartí des d'Itàlia, es conserva en l'arxiu dels ducs de Medinaceli la correspondència del nostre personatge tant amb el duc difunt, Ferran Ramon Folch, com amb la germana; la correspondència ara publicada fa suposar un intercanvi epistolar amb ella i amb el cunyat, i seria interessant de saber si se n'ha salvat alguna mostra. També caldria no donar com a definitives les recerques de Jaume Villanueva a Tarragona, les quals sembla que es concentraren en l'arxiu del capítol; encara que s'haguessin estès a l'arquebisbat, ara l'Arxiu Històric Arxiepiscopal conté fons, sobretot els procedents de parròquies, que no s'hi trobaven a començaments del s. XIX.

D'acord amb els límits de temps abans esmentats i els fons que han pogut ésser tinguts en compte, hom troba en el volum actual no sols les cartes ja publicades en ocasions diverses, ans encara algunes que fins ara havien restat inèdites, i són les deu següents: 127, 147, 155-159, 161, 193 i 216, totes enriquides amb notes força abundants. No cal dir que aquest conjunt epistolar, sobretot de cartes d'Antoni Agustín, però també d'alguns dels seus corresponents, és una font de primer ordre per al coneixement personal de l'home (i remarcaria l'interès del començament de la lletra 208, pp. 304-305) i de les seves activitats, gairebé totes científiques, a Itàlia, amb etapes ben definides: d'estudiant, amb nombre de notícies sobre professors de les universitats de Bolonya i de Pàdua entorn dels anys 1540; de jove i ja afamat recercador de fonts del dret tant canònic com civil; i de mestre reconegut, ja a Roma, auditor de la Rota per la Corona catalano-aragonesa. Hi trobem també, de forma escadussera, notícies sobre el nostre país, com les ja esmentades sobre els ducs de Cardona, d'entre les quals destaca per la seva importància per a la història social de la llengua catalana la reportada pel mateix Agustín: «El duque don hernando de Cardona hablaua siempre Catalan y demandando le el emperador porque no hablaua Castellano respondió que por no mentir» (26, nota 78; el text procedeix del ms. d'El Escorial S-II-18, f. 581'); d'entre les altres, remarquem les referències a Miquel Mai (145-146, 172 i 278, nota 2); els judicis laudatoris a [Francesc?] Robuster (206) i a Jaume Peres de València (233); la notícia sobre el cas de Juan Gil, bisbe electe de Tortosa entorn del 1550 i encausat per la inquisició a Sevilla (221); la relativa a la moneda trobada a Roma amb la inscripció ILERDA (240); la de l'existència d'un tractat d'escuts d'armes escrit en català (276); les pertinents als escuts d'armes dels cardenals gironins Berenguer d'Anglesola (280) i Joan Margarit (242 i 287-288) i dues més de referents a Girona (264 i 276); també trobem notícies sobre Barcelona, on el cunyat duc volia que Agustín fes carrera jurídica (172 i nota 10 a la carta 127; les altres en 178, i 271). Assenyalem, encara, en carta de Juan de Arze a Antoni Agustín la notícia de l'existència en la llibreria de la catedral de Palència el 1546 d'«Vna disputa quinque sapientium (!); y porque vea que gente es, habla vn latino, vn griego, vn Nestoriano, vn Jacobita y un Sarraceno. El latino dales que heñir a todos. Parezeme primero escrito en hebreo o Arabica lingua por el estylo y phrasis de dezir», obra fàcilment identificable amb una traducció llatina de la *Disputació de cinc savis* de Ramon Llull, notícia que completarà els coneixements del lullisme castellà medieval (208).

L'editor ens assegura que ha mantingut una fidelitat tal a les grafies autògrafes que arriba fins a respectar-ne minúscules, comes i vacil·lacions ortogràfiques (28). Malgrat això, el lector resta amb el dubte de si certes lectures responen a la fidelitat o a la fragilitat humana; en la p. 74, per exemple, trobem *anim* en la línia 1 (enim?); en p. 80, carta 55, línia darrera, *Patauino*, quan la paraula no sembla adjectiu (com en la línia 1), ans substantiu i per això segurament hauria d'ésser «Patauio»; en p. 82, carta 58, línia 1, *mearun* (mearum?); en p. 86, carta 62, línia penúltima, *que* (cosa que fa pensar si el Juan Luna, cap de l'exèrcit toscà, era una dona); en p. 90, carta 65, líns. 4-5, hi ha repetició del text de les línies 3-4; en p. 91, carta 66, línia 3, *euius* (cuius?); en p. 98

gymanasiis; en p. 153, lín. 16, *eulgationem* (en canvi, en la lín. 28 de la mateixa pàgina trobem *euulgandis*); en p. 154, carta 114, lín. 8, *namque* (namque?); en p. 158, carta 117, lín. 1, *uam* (tuam?); en 161, lín. 16, *omium* (omnium?); en p. 174, carta 129, lín. 5, *Litteris tuos* (tuis?); en p. 183, lín. 4, *Nom* (Non?); *ibid.*, lín. 11, *el* (et?); en p. 293, lín. 9, *uniurso* (uniuerso?); en p. 297, lín. 23, *que* (quel?); en p. 307, lín. penúltima, *erhao* (erano?).

En felicitar-nos d'aquesta nova edició de l'epistolari d'Antoni Agustín encara que només sigui per la seva completesa, desitgem tenir ben aviat el segon volum tal com l'hauria volgut l'autor de les lletres: amb menys faltes.

Josep PERARNAU

Albert ROSSICH, *Una poètica del Barroc. El «Parnàs Català»*. Pròleg de Modest PRATS. Col·legi Universitari de Girona, Girona 1979, XLVI + 75 + 140 pp.

El pròleg de Modest Prats amb el qual s'inicia aquest volum, és un petit avanç del que serà el capítol sobre l'època barroca de la història social de la llengua catalana que Prats prepara conjuntament amb el professor Josep Nadal; hi fa un repàs sumari a la manera com es planteja a Catalunya la «questione della lingua», la batalla del català en aquella època i la posició del «Parnàs Català», i del seu autor en el context de la clerecia culta gironina. Les hipòtesis que llança Modest Prats i els camins que assenyalava per a la recerca del futur constitueixen per elles mateixes un replantejament de la problemàtica del nostre barroc que va més enllà de les explicacions donades per Martí de Riquer i Antoni Comas, entre d'altres, i tenen l'avantatge de fonamentar-se en un coneixement sistemàtic de textos que fins ara havien estat poc o molt sumàriament analitzats, i de formular-se des d'una perspectiva científica tan àmplia i al mateix temps tan concreta com és la història social de la llengua catalana: una perspectiva que exigeix depassar el marc de les actituds individuals i esbrinar els comportaments socials d'una collectivitat, així com les seves causes, a l'esguard de la llengua. Esperem que ben aviat els professors Prats i Nadal ens lliurin el resultat de les seves recerques, que han d'obrir un nou període en la historiografia del fet literari i lingüístic a Catalunya.

«Parnàs Català» és un tractat de preceptiva literària de Narcís Julià, clergue de Torroella de Montgrí, professor a l'Estudi General de Girona; es conserva en el ms. 350 de la Biblioteca del Monestir de Montserrat. Albert Rossich el publica amb un llarg estudi preliminar, on toca el tema de les universitats catalanes del barroc, la història de la mètrica catalana i la personalitat de Narcís Julià i els seus escrits.

Pel que fa als Estudis Generals catalans de l'època dels Austries, Rossich pren cura de distingir els diversos períodes pels quals van passar i dona unes notes molt documentades sobre l'ensenyament de la retòrica, la poètica i la història de la literatura, així com sobre la llengua en què era impartit l'ensenyament d'aquestes matèries en els nostres antics Estudis. A propòsit de la darrera qüestió, Rossich assenyalava que el català era emprat, com demostra el cas de Narcís Julià, i afirma que la nostra llengua arrelava en l'ensenyament universitari, malgrat l'enorme pressió del llatí, fins a la capgirada de 1714. Una utilització intel·ligent i sense prejudicis de la bibliografia anterior sobre els Estudis, li permet de presentar el de Girona com una institució important, encara massa poc coneguda, de fortes influències en la conformació de la mentalitat i dels gustos dels gironins d'aquell temps.

Bo i reconeixent que «la història de la mètrica catalana és encara per fer» (19*), la consideració de deu tractats de preceptiva literària que van des del 1538 a mitjan segle XVIII, permet a Albert Rossich de dibuixar un quadre força precís de les tendències

d'aquell període: d'una banda hi ha les preceptives més o menys aïllades, fruit del treball d'un autor (Francesc d'Olesa, Francesc Calça); de l'altra, aquelles preceptives que tenen uns trets comuns, de tal manera que fins fan «sospitar l'existència d'una escola barcelonina (o catalana) de preceptiva», segons havia intuït Rubió (26*). Amb l'anàlisi d'altres textos no tècnics, on hi ha rastres de teoria literària, Rossich arriba a la conclusió que és legítim parlar d'una «escola preceptista barroca, més important per la seva vitalitat que per la seva originalitat» (33*). Els trets més característics del gust literari que palesen aquestes preceptives catalanes són: «un canvi de gust prosòdic —potser relacionat amb les acusacions de "llengua aspra" dirigides al català— i la inclusió discriminada de castellanismes, considerats com a cultismes —en relació potser amb les acusacions de pobresa fetes a la nostra llengua» (34*). És l'època en què el castellà no és només la llengua de la monarquia espanyola, ans la llengua de l'imperi més important per bé que decadent, del món, amb totes les conseqüències d'irradiació cultural automàtica i mimètica que un tal fet inevitablement comporta.

Arribem a Narcís Julià, que l'autor estudia com a torroellenc, clergue, beneficiat a Torroella i a la Seu de Girona, professor a l'Estudi General de la mateixa ciutat i autor d'un tractat de preceptiva literària en llatí (*Medulla eloquentiae*), que resta inèdit, d'una oració fúnebre en la mort de la duquesa de Cardona i del «Parnàs Català». Donades les fonts de Rossich, poques, però de primera mà, l'estudi biobibliogràfic de Narcís Julià és complet. Després l'autor descriu el manuscrit que publica i en detalla el contingut, demostrant que va pertànyer a quatre posseïdors diferents, el primer dels quals fou un nebot i deixeble de Narcís Julià, que ha de ser considerat com el redactor del «Parnàs». En l'estudi d'aquesta obra (f. 57-96) es fa palès que es tracta d'uns veritables apunts de classe del professor, dictats i posats per escrit segurament de 1701 a 1703, en tot cas abans del gener de 1705, data de la mort de Julià. En l'apartat dedicat a les fonts del «Parnàs», Rossich demostra que hi ha aspectes comuns i coincidències importants entre el «Parnàs Català», l'«Arte Poética Española» de Rengifo publicada el 1703 i els «Preceptes breus per a la poesia catalana y castellana». En dedueix que totes tres obres depenen d'una altra preceptiva, per ara ignota, que apareix darrera els tres textos. La importància del «Parnàs Català» és vista per Rossich en la seva intencionalitat: preocupació didàctica, inclinació a la poesia del Rector de Vallfogona, voluntat de demostrar l'aptitud del català per als temes elevats, interès per al conreu de la poesia devota i religiosa, apologia de la llengua catalana i manifestació d'una consciència de la història de la literatura en la nostra llengua.

El tractat de Narcís Julià és transcrit acuradament, d'acord amb unes normes que l'autor recorda amb tot detall; l'aparat crític pròpiament dit és donat en l'«Aparat complementari de les notes», que ve després del text de Narcís Julià. Les notes al text comprenen el que seria un aparat de fonts i un aparat d'explicacions per a una recta comprensió del text. Finalment Rossich dóna un utilíssim «Vocabulari de termes mètrics i estròfics» (123-125) i un «Glossari» on ha aplegat «els mots que poden presentar alguna dificultat de comprensió per al lector actual» (127-133). En apèndix hi ha l'epigrama llatí de Pere Joan Dalmau, que figura a l'oració fúnebre pronunciada en honor de la duquesa de Cardona.

L'edició d'aquest text de preceptiva literària coincideix amb altres edicions recents de textos inèdits, no pas poc interessants, de l'època anomenada de la Decadència. El rigor amb què treballa Rossich i la vastitud de la seva informació només es troben empallidits per les exigències editorials que no li han permès d'editar el text de Narcís Julià amb la deguda estratificació i distinció dels aparats crítics del de notes. Com que aquesta tara no és imputable a l'autor, nosaltres creiem que la seva *opera prima* el capacita per a endinsar-se pregonament en el món dels nostres segles barrocs o deca-

dents, per a exhumar-ne els textos essencials que encara romanen inèdits i que esperen un estudiós prou capaç i prou pacient que els tregui a la llum. L'assaig de replantejament de la problemàtica d'aquests segles que apareix en «Una poètica del barroc. El "Parnàs Català"» potser acabaria de prendre aquelles formes definitives, que ara com ara només es poden vagament intuir.

Jaume de PUIG I OLIVER

Josep Maria MARQUÈS, *Las instrucciones de la Nunciatura de Barcelona (1710-1713)* (Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiástica. Subsidia núm. 16), Roma 1978 [1980], [IV] + 124 pp.

Tot i la seva brevetat, aquest llibre podria ésser una revelació i tant de bo que no trigués gaire a tenir descendència.

A fi de comprendre tot allò que comença de posar-nos a les mans, m'atreiria a suggerir al possible lector que comencés la seva lectura pel final, per l'apèndix segon (116-118), el qual ofereix unes indicacions sumàries sobre diversos fons de l'Arxiu Vaticà on hom pot trobar més documentació sobre la Nunciatura Apostòlica de Barcelona entre els anys 1709-1713.

Després d'aquesta primera impressió general, hom pot llegir la introducció (1-20), a través de la qual seguirà els esdeveniments que obligaren el papa Climent XI, filofrancès i àdhuc part en la Guerra de Successió al costat de França i contra Àustria emparat en la raó de defensar els drets de la Santa Seu damunt la ciutat de Comacchio, a demanar la pau a l'emperador Habsburg i a signar el concordat del 15 de gener de 1709 (reproduït en les pp. 112-115), en el qual es comprometia a atorgar «trattamento regio» (113) a l'arxiduc Carles (per a la Santa Seu, Carles III, en virtut d'aquest reconeixement) i a obrir una nunciatura a Barcelona, la qual funcionaria mentre la cort reial es mantingués en l'esmentada ciutat.

Els titulars d'aquella nunciatura foren només dos: Giuseppe Lucini (gener 1710-juliol 1711) i Giorgio Spinola (juliol 1711-maig 1713), i en sengles apartats són exposades tant les dificultats del primer (el fet de no ésser bisbe fou considerat per la cort de Barcelona com una clara manca d'atenció per part del papa) com la poca eficàcia del segon, des del moment que Carles III hagué de deixar Barcelona a fi de possessionar-se de la corona imperial. Marquès precisa la paternitat de les tres instruccions i llur data: la destinada a Lucini seria una recopilació d'allò que diverses instàncies vaticanes presentaven com a afers que la nova representació diplomàtica els havia de solucionar, recopilació que el secretari d'Estat, Fabrizio Paulucci, hauria cosit amb «una brevíssima sutura redaccional» (15); la primera a Spínola tindria un origen semblant i la segona seria obra personal de Climent XI. La destinada a Lucini hauria estat acabada a primers de febrer de 1710 i les dues per a Spinola entre el maig i el juny de 1711.

El cos de l'obra és la transcripció anotada de les tres peces acabades d'esmentar: *Istruzione per il signor Giosepe Lucini spedito alla corte di Barcellona* (21-85), visió general de la problemàtica, vàlida per a tot el breu període; *Istruzione per mons. Spinola, destinato nunzio alla corte di Barcellona* (86-100); i *Altra istruzione particolare data dalla Santità di Nostro Signore al suddetto mons. Nunzio Spinola* (100-111). S'equivocaria qui cregués que totes aquestes pàgines són destinades a donar directrius entorn d'afers del nostre país. En realitat, les referències a problemes catalans són molt poques: el d'una temuda permissivitat de culte acatòlic a Menorca ocupada per la marina anglesa (81-82); el de la percepció dels fruits pertanyents a les mitres, aleshores vacants, de Vic, Solsona, Tarragona (i Mallorca) per part de la Cambra Apostòlica

(95-96); i el nomenament del bisbe de Vic, Manuel de Senjust, com a inquisidor general en el territori governat per Carles III (103).

Però justament aquesta em sembla ésser l'aportació que obliga a saludar aquest llibre: la d'oferir uns textos que permeten de descobrir una de les moltes dimensions que convergien en la situació de Catalunya entorn del 1710; o la d'oferir uns textos que permeten d'individuï un dels fils que, plegats, formaven la complicada troca d'aquella situació històrica. D'altres textos esperen segurament en d'altres fons de l'estranger l'ull viu i amatent i la mà feïnera de l'investigador a fi d'arribar a l'abast de tothom, acompanyats d'introduccions i notes bàsicament suficients com les d'aquesta edició, la qual, de més a més, és completada per un índex onomàstic (119-122).

Això no vol dir que l'edició que comentem sigui perfecta. Les faltes en la transcripció del text italià són, com sempre, sobrerres. N'assenyalaré només alguna: a la pàgina 68, línia 16, de la *quantità* sembla que hauria d'ésser *se la quantità*; p. 77, línia 7, *glorioso predecessori* hauria d'ésser *gloriosi predecessori*; p. 86, línia 14, *come si e detto* estaria més bé *come si è detto*; p. 114, línia 25, *chi ese* hauria de dir *chiese*. És particularment de doldre la manca sistemàtica d'apòstrof després del *de* genitiu plural o partitiu (*de'*), ja que alguna vegada arriba a afectar el text, com és ara en la pàgina 36, línia 15-16, car una cosa és *e ne capitoli di concordia sottoscritti da quel monarca in Barcellona* (= i ni capítols de concòrdia sotscrits per aquell monarca a Barcelona) i una de molt diversa *e ne' capitoli...* (= i en els capítols...). Algun lector, en saber que la segona instrucció a Spinola és autògrafa del papa i presenta «abundancia de retoques, transposiciones y substitutiones de pasajes» (15), segurament s'haurà de frenar les ganes de trobar en les notes que acompanyen aquell text alguna indicació relativa a tals accidents.

Malgrat aquestes petites deficiències, l'obra és vàlida tant en allò que aporta com en el camp que descobreix i que aviat hauria de donar nous fruits.

Josep PERARNAU

Josep ULLASTRA, *Grammatica catalana*. Estudi i edició crítica a cura de Montserrat ANGUERA, professora a la Universitat de Barcelona. Editorial Bibliograf, Barcelona 1980, LX + 402 pp.

Hem d'agrair a Montserrat Anguera els anys de feina que ha dedicat a estudiar i a publicar aquesta primera gramàtica catalana que, romasa inèdita, devem a l'eclesiàstic banyolenc del segle XVIII Josep Ullastre. Malgrat no tractar-se de cap obra clàssica, l'editora ha cregut que valia la pena d'oferir-ne al públic una edició crítica, amb la qual ha obtingut el doctorat a la Universitat barcelonina.

L'edició que recensionem va precedida d'un pròleg del catedràtic Antoni M. Badia i Margarit i d'una introducció de l'editora, la qual ens parla d'Ullastre i les seves obres, de les fonts i precedents de la gramàtica en qüestió, dels manuscrits en què es basa la seva edició i, finalment, de la bibliografia consultada. Després, ocupant la major part del volum, ve el text original d'Ullastre, tipogràficament molt clar, acompanyat de les variants dels diversos manuscrits i, a peu de pàgina, de les notes que creu oportú de posar-hi l'editora.

Quant al text d'Ullastre, creiem que té un gran valor documental, tractant-se com es tracta del primer intent de confegir una gramàtica pròpiament catalana, no limitada, com les anteriors així també anomenades, a ensenyar pròpiament el llatí. Hi observem les reflexions, els titubeigs, les dèries d'aquell gramàtic setcentista, com i també —ara

que, gràcies a Fabra, tenim una gramàtica plenament establerta— la poca traça a enfocar els problemes i la poca destresa a trobar-li solucions encertades. Aquesta edició, doncs, servirà més que res als erudits, als estudiosos de la història de la llengua, i això sol ja és un mèrit suficient per a agrair a la doctora Anguera els seus fatics.

Quant al treball de l'editora, en remarcaríem la meticulositat i el gran esforç de documentació per emmarcar l'obra de l'eclésiàstic del bisbat gironí en el context de les idees gramaticals del seu segle. Si algun defecte li hem de trobar, assenyalaríem que potser tracta l'autor amb massa benvolença i en fa ressaltar gairebé només els encerts; al nostre entendre, caldria també notar-ne els errors i les mancances, per exemple quan, a la pàg. 311, Ullastre afirma que sonen igual els mots o conjunts *m'entén* que *menten*, o quan desaconsella l'ús de la partícula *pas*, sense adonar-se que tal partícula té en català un valor ben determinat i, en tals casos, és ben lícit d'emprar-la.

Per altra banda, ens sembla que l'editora s'ha estès en explicacions innecessàries, com ara quan ens explica qui era Virgili (pàg. 301), mentre que no comenta punts interessants de l'autor, com són la doctrina sobre l'article neutre (que, d'acord amb la normativa actual, no és pas *lo*) (pàg. 162), l'ús en plural dels cognoms (que fa a la pàg. 181) i la diferència de tractament prosòdic dels cultismes provinents del grec (pàgs. 314-315), tema, aquest darrer, que no sabem que ningú hagi estudiat.

Desitjosos de fer un servei a l'editora —tractant-se d'un estudi gramatical, que hauria de brillar per la seva acurada correcció—, anotarem a continuació les faltes gramaticals o tipogràfiques que hem notat tot llegint l'obra.

L'error més abundant és l'abús de la preposició *a* en lloc de *en* en casos com els següents (el subratllat és nostre): «I així, *al* "Proemi..." de la present obra, afirma...» (quan a la mateixa pàgina, VIII, ha dit: «Cristòfol Dezpuig... *en* "Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa"...»); «Com hem fet constar *a* l'apartat, aquest capítol era *al* Llibre 9 *a* tots tres manuscrits...» (pàg. 11); «Agustín assegura *a* la seva "Gramàtica"... com suggerit pel mateix Déu *a* la divisió de les llengües... *Al* "Diccionario trilingüe" accentua encara més...» (pàg. 15); «Clovis Lamarre *a* la seva "Histoire de la littérature..."» (pàg. 19); «Introduí moltes innovacions *a* la lògica...» (pàg. 21); «emprà gran part de la seva vida *a* la reforma de l'ensenyament...» (pàg. 36); i així en molts altres llocs de l'obra. En aquest mateix defecte cau el prologuista quan escriu: «un cert sentit localista que hom pot percebre *a* molts indrets del seu text...» (pàg. 1). I és que, avui dia, pel fet d'haver interpretat malament la regla de Pompeu Fabra sobre l'ús de les preposicions *a*, *en* en els locatius, molts escriptors no distingeixen entre les determinacions de lloc en sentit propi, directe —en les quals sí que, davant l'article que precedeix els noms i en altres casos, és recomanable la preposició *a*—, i els locatius analògics, figurats, impropis —en els quals s'ha de mantenir la preposició tradicional i genuïna en la nostra llengua que és *en*, com és el cas dels exemples transcrits.

Un altre error, més discutible, és el de la grafia del cognom de l'autor de la gramàtica que comentem. Anguera grafia *Ullastra*; Badia Margarit, en el pròleg, *Ullastre*. Nosaltres creïem que el criteri millor és aquest darrer, seguit també per la *Gran Enciclopèdia Catalana*; és a dir, quan un cognom és d'un personatge anterior a l'establiment del registre civil, cal grafiar-lo segons les normes ortogràfiques actuals. Altrament el català fa l'efecte d'una llengua caòtica, anàrquica i depauperada.

Per últim, enregistrem, per ordre de pàgines, les altres faltes que hem trobat en l'obra que comentem: p. LII, línia 19, diu «on s'hi nota» i hauria de dir «on es nota»; p. LVI, l. 22, «en veu passiva» / «amb l'auxiliar *ser* o *ésser*»; p. 8, nota 172, «fins els principis» / «fins als principis»; p. 14, nota 19, «Orígens» / «Orígenes»; p. 15, nota 25, «setanta dues» / «setanta-dues»; p. 16, nota 47, «Flavi Josefus» / «Flavi Josep»;

nota 49, «Escriví en català i llatí» / «Escriví en català i en llatí»; p. 20, nota 134, «retor» / «rètor»; p. 21, nota 136, «Avicena» / «Avicenna»; p. 33, nota 400-401, «fins el seu viatge» / «fins al seu viatge»; p. 36, nota 462, «a tota Espanya» / «a tot Espanya»; p. 64, nota 3, «Donat a *Ars grammatica* la defineix» / «Donat, en la seva *Ars grammatica*, la defineix»; p. 71, nota 35, «del tema de perfet» / «dels verbs de radical velaritzat»; p. 84, nota 22, «analògic als temps en g» / «analògic als participis en g»; p. 136, nota 180, «està registrat» / «és registrat»; p. 204, nota 40, «En aquest cas empra la forma d'obligació castellana *deure* + verb» / «En aquest cas empra la forma d'obligació del català antic, avui desaconsellada per la normativa vigent, *deure* + verb»; p. 211, nota 13, «ae, ce, au» / «ae, oe, au»; p. 218, nota 144, «Pro Archias» / «Pro Archia»; p. 291, nota 30-31, «Es complau en recordar» / «Es complau a recordar»; p. 316, nota 6, «in totone circuiti» / «in totone circuitu»; p. 323, nota 14-15, «secundum diuisiue» / «secundum diuisione»; p. 333, nota 249, «Salusti» / «Sallusti»; p. 337, nota 5, «dies mensistab eo» / «dies mensis ab eo»; p. 345, nota 88, «la insistència de l'autor en conservar» / «la insistència de l'autor a conservar».

Josep RUAIX

Jaume CARESMAR, *Carta al Barón de la Linde*. Estudi introductor: Jaume Caresmar, *un igualadí del segle XVIII*, per Joan MERCADER, Igualada, Centre d'Estudis Comarcals 1979, 96 pp.

Tal com el títol indica, l'edició que ens ocupa és formada per la juxtaposició de dos textos. Les pàgines de Joan Mercader, del 1947, són qualificades en l'actual edició, d'una banda, de «síntesi completa» (21) i de l'altra d'«estudi introductor» (2), però segurament no foren escrites com a introducció a una edició de la *Carta al Barón de la Linde* i per això ara ens trobem amb el fet que la introducció es limita a donar una visió de la vida, de les obres principals i de l'escola de Jaume Caresmar, sense que dediqui cap atenció particular a les característiques de la carta esmentada.

Per a la *Carta*, hom reproduïx el text establert i publicat per Jordi Rubió i Balaguer, Barcelona 1959 (Asociación de Bibliófilos). En llegir-la, hom té la impressió de tenir davant no pas estrictament una obra històrica ans un assaig destinat a demostrar una tesi, valent-se d'elements històrics diversos (obres d'autors antics i moderns, inscripcions, documents d'arxiu, etc.); ultra aquest objectiu, la *Carta*, sense proposar-s'ho, és ella mateixa una mostra de la situació de Catalunya just el moment abans de començar la industrialització i d'altres detalls més concrets.

La tesi és formulada diversament en llocs diferents, però el comú denominador és clar: en l'antigor, Catalunya era més poblada —i més rica— que en la segona meitat del segle XVIII. L'antigor és de vegades el temps anterior als moros (27), en el qual Caresmar trobava una tercera part més de pobles que els que veia al seu temps; en algun cas, l'antigor són els anys tan difícils immediatament posteriors a la Pesta Negra (35); en general, i com a *terminus ad quem*, hom pot estar segur que abans de la guerra contra Joan II Catalunya era més poblada i més rica que en temps de Caresmar (25).

L'important em sembla el fet que en les pàgines de la *Carta* hom pot trobar mostres de com interpretava la tesi anterior i de les equivalències que hi establia un català il·lustrat de la segona meitat del segle XVIII de la categoria de Caresmar; a la pàg. 63, hom troba l'afirmació que «hasta ahora (*Catalunya*) no ha llegado al colmo de felicidad que gozaba al tiempo que entró a reinar don Fernando I» l'any 1412. Però

la tesi del parèntesi històric encara no clos no és l'única proposada per Caresmar; em pregunto en aquest sentit si quan recorda la frase de Titus Livi afirmant que els lacetans, en veure's privats de l'ús d'armes, preferiren la mort a suportar aquell afront, en realitat no fa una referència massa clara al mateix afront fet i mantingut damunt Catalunya pels reis Borbons després de la Guerra de Successió (1714); vegeu consideracions equivalents sobre Mataró (45) o la Cosetània (74).

Hi ha, tal com ja he indicat, d'altres aspectes complementaris, com són les notícies dels arxius escorcollats per Caresmar: Gerri (26 i 88), Lavaix i la Seu d'Urgell (26), Àger (27 i 30), Reial de Barcelona (29 i 78, amb una referència concreta als fons de la Batllia General, 85), Poblet (32), la Seu de Barcelona (61, 87, 88 i 90, amb la notícia de trobar-se ja corcats en el segle XVIII els manuals del notari Pere Borrell, c. 1340) i municipal de Tortosa (78), ultra una referència al cartoral del monestir de Bellpuig de les Avellanes (32) i una altra als llibres de comptes del 1286 del mercader lleidetà Nicolau Gralla (46). Però segurament el punt més interessant és el de les notícies sobre la situació demogràfica i econòmica de moltes poblacions de Catalunya entorn del 1780, cosa que arriba fins a l'extrem d'afirmar que les poblacions de la rodalia de Barcelona no tenien en aquell moment tantes famílies com les que consten en el fogatge de 1359 (61-62).

Després del 1975, les institucions culturals de les comarques de Catalunya han començat a donar collita abundant de publicacions d'un cert nivell cultural. Amb la publicació que avui comentem, el Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada ha demostrat la seva altura amb una publicació que tothom li ha d'agrair: enhorabona i que tingui imitadors!

Josep PERARNAU

Cahiers de doléances de la province de Roussillon (1789), publiés avec une carte, deux tableaux, un glossaire et un index par Étienne FRÉNEY, Perpignan, Direction des Services d'Archives 1979, 426 pp.

L'any 1972, hom trobà als Archives Départementales des Pyrénées-Orientales un gran nombre de memorials de greuges de poblacions del Rosselló escrits durant el mes d'abril de 1789 per als Estats Generals de França d'aquell mateix any; hom posà immediatament a l'abast del públic unes primeres mostres i ara el Servei educatiu de la direcció dels Services d'Archives des Pyrénées-Orientales publica tot el conjunt, àdhuc aquells textos que ja eren coneguts i havien estat publicats sense connexió amb l'actual troballa (els de Rigardà i de Vilafranca de Conflent, 335-343). Hom ha volgut fer-ne una edició destinada a professors i alumnes dels establiments d'ensenyament mitjà i per això ha cercat un camí mitger entre l'austeritat d'una edició purament científica i les facilitats de la simple vulgarització (11). Prescindint ara del judici que el resultat d'aquesta opció mereixi als editors de textos francesos, crec que per la nostra banda hem d'estar satisfets pel respecte a les paraules introduïdes pels redactors en llurs memorials i segurament desconegudes de qualsevol diccionari francès.

El volum s'obre amb una presentació del senyor Philippe Rosset (7-11), el qual explica sobretot el gènere literari que són els memorials de greuges immediatament anteriors a la Revolució Francesa. El responsable de l'edició, Étienne Fréney recorda (12-14) la cronologia de les reunions dels braços al Rosselló, la peculiaritat de les de comunitats del terç braç per vegueries en l'esmentada província i les escasses notícies que hom sap o dedueix pel que fa a la identificació d'alguns autors de memorials; el de Canet seria d'un tal Cassanyes (62-67), el qual signa immediatament després dels

tres cònsols; el de Costuges, de l'ecònom mossèn Cazes (89-99), el d'Illa del Riberal, de J. B. Moyner, el qual seria elegit diputat per als Estats Generals, però dimitiria (124-127); sembla que el de Santa Maria de la Mar fou escrit pel rector (223-230). El mateix senyor Frénay ha recollit una bibliografia essencial (15-16), i ha elaborat un glossari (392-402) i un índex (403-421).

El cos del volum (20-398) conté cent trenta-set memorials, cent trenta-dos dels quals pertanyen al terç estat d'altres tantes poblacions rosselloneses (hi manquen, però, tots els del Conflent, encara perduts, amb les excepcions ja esmentades de Rigardà i de Vilafranca); les tres peces núms. 133-135 pertanyen al terç estat de les vegueries del Rosselló-Vallespir (346-352), del Conflent i Capcir (353-358) i de la Cerdanya (359-363); les dues darreres, núms. 136-137, pertanyen als braços segon o de la noblesa (366-377) i al terç (379-389) de tot el Rosselló (el memorial del primer estat o de l'Església resta desconegut). El text és acompanyat d'algunes notes de l'editor a peu de pàgina.

Seria inútil d'intentar un resum de la riquesa de dades proporcionada per aquests memorials des de tots els punts de vista; hi és reflectida la problemàtica, sobretot econòmica, de cada comunitat, però són abundants les dades estadístiques de tota mena: les taxes de Ceret (73) i de molts altres llocs; la demografia (77) i la distribució de la terra (78) de Clarà, les càrregues militars de Prats de Molló (181), la documentació sobre drets d'aigües de Sant Feliu d'Amunt (199) i moltes d'altres que farien la llista molt llarga; remarcuem, però, la transcripció d'un privilegi de franquícia atorgat per Jaume II de Mallorca al poble de Llauró el 29 d'octubre de 1280 (130) i el tractat de dret polític elaborat per mossèn Cazes, de Costuges (90-99). Cada memorial és signat i per això la riquesa de noms o cognoms de rossellonesos que aquestes pàgines contenen és realment remarcable i permet de fer un retret a una edició carregada d'encerts: la manca d'un índex de persones. A nosaltres ens ha agradat que els rossellonesos del 1789 continuessin dient-se Narcís, Francesc, Jaume, Vicenç, etc., encara que de vegades l'ortografia no sigui gaire ortodoxa.

Els textos recollits en el llibre que presentem seran en endavant font indispensable per a una visió global de la història de Catalunya. En felicitar els responsables de l'edició, voldríem assenyalar la importància de llur obra per damunt de fronteres d'Estats, bo i augurant-los que *per molts anys* puguin fer semblants obres, de les quals no hauria d'ésser exclosa la llengua catalana.

Josep PERARNAU